

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНЕ НА ГРИЖАТА ЗА БЕДНИТЕ И НУЖДАЕЩИТЕ СЕ ОТ ХРИСТИЯНСКАТА ЦЪРКВА НА ПРЕХОДА ОТ АНТИЧНОСТ КЪМ СРЕДНОВЕКОВИЕ (I–IX в.)

АЛЕКСАНДЪР ХРИСТОВ*

Резюме. Настоящата студия разглежда историческите процеси, свързани с институционализирането на грижите за бедните и нуждаещите се от Църквата в периода на преход от Античност към Средновековие. Представени са различните етапи и форми на социална защита, които Църквата регламентира в периода на ранното християнство до началото на IX в. Проследяват се отделните насоки в институционалната грижа – от подпомагане на бедни и нуждаещи се (*diaconiae*, *xenodochia*, *ξενοδοχεῖα*), през здравни и социални грижи (*hospitalia*), до цялостната им регламентация, чрез дейността на манастирите (*monasteria*). Разгледани са както общовалидните обществени форми за социална закрила, прилагани от различните християнски деноминации (до разделянето им през 1054 г. на източно византийско православие и западен римокатолицизъм), така и специфичните отлики, чрез които тя успява да се наложи като основен осъществяващ социални дейности през Ранното средновековие.

Ключови думи: *xenodochium*, *diaconia*, *hospitalia*, социална защита, подпомагане, Църква, християнство, манастири

* Имейли: al.x.x@abv.bg; a.hristov@fp.uni-sofia.bg

INSTITUTIONALIZATION OF THE CARE FOR THE POOR AND THE NEEDED BY THE CHRISTIAN CHURCH OF THE TRANSITION FROM ANCIENT TIMES TO THE MIDDLE AGES (I–IX century)

Alexander Hristov

Abstract. *This study examines the historical processes associated with the institutionalization of care for the poor and needy of the church during the transition from Antiquity to the Middle Ages. The various stages and forms of social protection, which the church regulated in the period of early Christianity until the beginning of the IX century, are presented. The individual directions in the institutional care are traced – from supporting the poor and needy (diaconiae, xenodochia, ξενοδοχεῖα), through health and social care (hospitalia), to their overall regulation, through the activity of the monasteries (monasteria). Both the universal social forms of social protection applied by the various Christian denominations (until their split in 1054, into Eastern Byzantine Orthodoxy and Western Roman Catholicism) and the specific distinctions through which it managed to establish itself as a major carrier of social services in the early Middle Ages are considered.*

Keywords: *xenodochium, diaconiae, hospital, social protection, support, church, Christianity, monasteries*

Увод

Постановка на проблема: за съвременните изследователи цялостните процеси, свързани с осигуряване на социална закрила от Църквата през Ранното средновековие, се разглеждат като неизменна част от християнското служение. Чрез милосърдието и грижа към нуждаещите се социалната роля на Църквата се възприемат не само като част от повелите на Иисус Христос, но и като основен елемент от общото християнско разбиране за проява на ежедневна любов и състрадание към ближния.

Проблемът с институционализиране на грижата за бедните и нуждаещите се от християнската Църква като социален феномен на прехода от Античност към Средновековие е поставян нееднократно в научната литература (Schönfeld, W., 1922; Szabo, T., 1983; Boshof, E., 1984; Cruz, P., 1995; Dey, H., 2008; Collins, J., 2014; Gaillard, M., 2015; Koet, B., Murphy, E., E. Ryökäs, 2018; Latvus, K., 2017; Miller, T., 1997; 2023; Бояджиев, Р., 2011; 2022). Дискусионните въпроси, върху които основно се акцентира, се свеждат най-общо до дефинирането на социалните функции на Църквата като съвкупност от действия, свързани с изграждането на интегрирана система от благотворителни организации (*xenodochia, hospitalia, monasteria*), които тя административно развива под своята егида. Именно в тази насока тя се разглежда като основен

носител на социални грижи в продължение на няколко века (основно от втората половина на III до IX/XI в.), насочвайки в значителна степен съществена част от дейността си към онази най-онеправдана част от обществото, съставляваща бедните, социално слабите и нуждаещите се.

Като съществени проблеми пред научната общност, очертаващи и тематичната рамка на настоящата студия, могат да бъдат изведени няколко основни момента. На първо място необходимостта от систематизиране и анализиране на историческите сведения, отнасящи се до институционализацията на социалната грижа за бедни и нуждаещи се от Църквата през посочения период. Да се проследят еволюционните процеси на развитие, като същевременно се разгледат и диференцират различните форми и механизми на социална закрила, прилагани от Църквата както във византийското пространство (Византийската империя), така и по отношение на социалните заведения в Западна Европа (западната християнска традиция)¹.

Очертавайки безспорното влияние, което Византийската империя оказва върху цялостните аспекти на социалната закрила и развитието на институционалната грижа в целия раннохристиянски свят, да се покажат паралелните процеси в западноевропейското пространство на прехода от Античност към Средновековие. Същевременно да бъдат открити определените конфесионални отлики и различия (специфики) между източната и западната християнска традиция. Да се покажат еволюционните процеси и промени в развитието на църковната социална грижа по отношение на подпомагането на бедните и нуждаещите, проявяващи се по-съществено след IX–X в.

Не на последно място да се обобщят и изведат основните изводи, свързани с регламентирането и институционализирането на грижите за бедни и нуждаещи се от Църквата като специфична форма и проява на благотворителност в период, когато тя не само се утвърждава, но и има водеща роля като основен носител на социални грижи за целия разглеждан период до IX в.

Така разкриването и правилното осмисляне на протичащите процеси в контекста на отделните религиозни общности (на източната византийска и западната римокатолическа християнска традиция) през посочения период ще спомогне за цялостното (и функционално) разбиране на институционализацията на социална грижа от Църквата, която тя полага по отношение на бедните и нуждаещите се.

Хронологическа рамка. Определеният период, обхващащ хронологическите граници от времето на утвърждаване на християнството (I–III в.) до началото на IX в., въпреки широкия си времеви диапазон, също не може да се разглежда еднозначно. Независимо че той се препокрива с утвърдената ис-

¹ Тук следва да бъде уточнено, че този процес на диференциация между източната/православна и западната/римокатолическа църква придобива завършен вид след налагането на Великата схизма през 1054 г.

торическа рамка на ранното християнство (I–III/IV в.) и римо-византийското общение (до 1054 г.), до голяма степен вътрешноструктурните му особености се подчиняват на развитието на **институционалната грижа** и специфичните **форми на подпомагане**, които Църквата регламентира.

Предоставянето на определен набор от „социални грижи“, насочени основно към онази най-онеправдана част от обществото – тази на бедните и нуждаещите се, характеризира неговите най-съществени отличителни елементи и черти:

- формиране на раннохристиянски (протосоциални) **служби и структури** (епископията и дяконството);
- регламентиране на определени църковни **институции** и изграждане на **социално-здравни комплекси** (*xenodochia, hospitalia*);
- **институционализиране и организационно структуриране на църковни социално-здравни заведения** за определени категории и групи от бедни и нуждаещи се (*monasteria*).

Цели и задачи. Настоящата студия има за **цел** да разгледа и анализира протичащите процеси и етапи, свързани основно с регламентирането и институционализиране на социалната закрила и подпомагане от Църквата, засвидетелствани в нейното историческото развитие от края на Късната античност – през ранното християнство до началото на IX в. Представени през призмата на морално-етичните норми и традиции на християнската благотворителност (*εὐεργετέω, euergetismus*) и филантропия (*φιλανθρωπία, philanthrōpía*), да се покажат специфичните форми и особености, които Църквата налага – посредством разбирането за помощ към ближния като едно от проявленията в борбата за спасението на човешката душа, постигано чрез добри дела, проява на милосърдие и грижа към бедните и нуждаещите се.

Задачите, които се поставят пред настоящото изследване за постигане на набелязаните цели, са:

- да се покажат характерните особености при формирането на раннохристиянските (благотворителни) общини и структури, като се акцентира върху: ролята, статуса и функциите на дяконите и епископата в тяхната пастирска дейност;
- да се открият спецификите и особеностите при регламентиране на определени социални дейности от църковните институции след утвърждаване на християнството, както във византийското пространство, така и по отношение на социалните заведения в западната християнска традиция;
- да се анализира терминологията, обозначаваща различните социални структури, тяхната организация и разпространение, отразявайки спецификите в съществуващите християнски общности през определените подпериоди;

- да се диференцира лексиката и смисловото съдържание на терминологията, свързана с *гостоприемството, здравната и социална грижа* за бедните и нуждаещите се, която Църквата и нейните структури изграждат в християнското пространство през посочения период;
- да се определят еволюционните процеси и етапи, свързани с институционализирането на социалната грижа от Църквата (между V и IX в.), довели до утвърждаване на *болниците и манастирските структури*, като основни носители на диференцирани социални грижи за бедните и нуждаещите се.

Обект и предмет на изследването. Като *обект* настоящата работа ще разглежда институционализирането на социалната грижа от Църквата като съвкупност от действия, свързани с изграждането на интегрирана система от религиозни благотворителни структури и организации (*xenodochia, hospitalia, monasteria*), насочени към трайното обезпечаване и грижа за бедните и нуждаещите се през визирания исторически период. Същевременно ще се открият и диференцират различните форми и механизми, прилагани от църковните институции в рамките на византийското пространство и западноевропейската християнска традиция.

Като *предмет* на научното изследване ще се разглеждат всички аспекти, свързани с изграждащите елементи и механизми за институционална грижа от Църквата, чрез която обектът функционира: различни инициативи, мерки и закони на църковните институции и светските власти, способстващи създаването на специфични форми и прояви на християнска благотворителност.

Придържайки се към зададените теоретични постановки, настоящата студия ще проследи и анализира отделни аспекти, свързани с институционализиране на грижата за бедните и нуждаещите се, като се опита да отговори на следните въпроси:

- Как се формира и осъществява социалната грижа за най-бедните и нуждаещите се в раннохристиянската община, като същевременно се отчита спецификата на общественно-икономическите и социално-политическото развитие в постепенно отдалечаващите се една от друга източна и западна християнска империя?
- Какви социално-институционални промени настъпват в християнското общество след неговото консолидиране по отношение грижата за бедни и нуждаещи се, като същевременно се разграничи появата на еволюционно нови форми за здравно-социална грижа в западноевропейското пространство (*hospitalia*)?
- Как структурно се регламентира и организира институционалната грижа от манастирите (*monasteria*) като основни носители на здравно-социални грижи за различни категории и групи от нуждаещи се до IX в.

Периодизация. Разглеждайки така очертаните въпроси, може да бъде определена специфична хронологическа рамка, която, въпреки че се препokrива със съществуващата историческа периодизация, най-общо може да бъде структурирана в следните по-значими етапи:

- **Протоинституционален (доинституционален) период** – от възникване на раннохристиянската община (I–II в.) до утвърждаване и официализиране на християнството като основна и доминираща религия през първата половина на IV в. (313–325). Сред неговите основни характеристики тук ще се визират:
 - ✓ осъществяването на преход и трансформация от античните форми на благотворителност **евергетия** (или евергетизъм, от гръцки *εὐεργεσία*, *εὐεργετέω*, „правя добри дела“) към формирането на първите християнски социални структури (*епископат* и *дякония*);
 - ✓ преминаване към определени организационни форми и изграждане на християнски институции **ксенодохиум** (от старогръцки *xenodochia*, *ξενοδοχεῖα*; „място за непознати, странноприемница, къща за гости“), които да осъществяват първичната и най-неотложна грижа за бедните и нуждаещите се.
- **Конфесионално-институционален период** (простиращ се условно в границите от втората половина на IV и началото на V в. – до първата четвърт на IX в.), характеризиращ се според динамиката и спецификата на протичащите процеси в различните християнски общности на източноправославната и западноевропейската християнска традиция, който има значително по-неясен характер както по отношение хронологическите рамки, така и от гледна точка на християнските институции (*xenodochia*, *hospitalia*, *monasteria*). Съществен проблем (на който основно ще се акцентира тук), останал все още открит и в научната историографията, е изясняването и използването на разнообразните лексикални форми, показващи неяснота както по отношение на терминологията, така и по отношение на функциите и ролята, която църковните социални структури изпълняват през целия визиран период.
- **Институционален** – от края на VI началото на VII в. до първата половина на IX в., когато манастирите (*monasteria*) и хосписите за поклонници (*hospitium*, *hospitalia*) се утвърждават като основни организационни структури, но същевременно и като носители на здравно-социална грижа за определени категории и групи от бедни и нуждаещи се.

Предложената хронологическа рамка има относително условен характер и въпреки че се препokrива с утвърдената от християнската историография и европейската медиевистика периодизация, има своята специфика. Разграничаването на отделните етапи и институционални форми на социални грижи, които се срещат и често са натоварени с различно смислово или неясно съдържание, логически се подчинява на протичащите социални процеси и законо-

мерности, които оказват значение върху социалното институционализиране на грижите за бедните и нуждаещите се от Църквата през разглеждания период. Очертаните исторически граници на разглежданата тема нямат претенции за пълна изчерпателност, но тя е оптимална за целите на настоящото изследване, дотолкова, доколкото то да открие основните аспекти, свързани с регламентиране на грижата за бедните и нуждаещите се от Църквата и правилното осмисляне на протичащите процесите през Ранното средновековие.

Методологически подходи на изследването. Методологията, използвана в хода на настоящата работа, до голяма степен може да се разглежда като комплексен подход към основните източници, използвани за нуждите на историческото изследване.

Прилагането на *сравнително-исторически анализ* по отношение на протичащите процеси и явления в близки (диаметрално) развиващи се на отделните християнски общности във Византийската империя и западнохристиянската традиция, спомага по-ясно да бъдат открити както проявяващите се общи тенденции, така и определени специфики на различие.

Чрез контент-анализ на текстови и веществени (археографски) източници, върху които се изгражда структурното съдържание на темата, да се изяснят основните теоретични и терминологични положения, заложиени от изследването.

Класификация и обзор на историческите извори. За историческото развитие на Църквата и институционализиране на грижите за бедните и нуждаещите се през ранното християнство днес съществуват значителни по вид и обем източници на материалната култура. На базата на утвърдената от историческото изворознание класификация на изворите, най-общо, те могат да бъдат разделени на *писмени* и *веществени* (археологически), сред които преобладаващи несъмнено са тези от първата група.

Писмени извори: по своята типологизация самите писмени извори, свързани с институционализиране на грижите за бедни и нуждаещите се от Църквата, се подразделят на няколко значителни групи и подгрупи:

- ✓ на първо място по своя *произход и език*, те могат да бъдат класифицирани в две основни езикови групи – *византийски* (гръцки) и *латински* (западноевропейски) извори.

- ✓ по отношение на тяхната *систематизация и съдържателни характеристики* те могат да се разделят на: *официални/първични* (документални) – съдържащи информация, свързана с институционализирането на църковните грижи за бедни и нуждаещи се, която се регламентира във владетелски грамоти, официални църковни решения и актове, синодални и съборни ре-

шения на различните християнски общности², манастирски устави и правила (типичи)³, кодекси и разпореждания на върховната светска и духовна власт⁴; **неофициални** (хроники, панегирици, исторически съчинения и други с летописен характер)⁵ – заемащи най-значителен дял и обем от историческите сведения, които по своето съдържание са много по-описателни и подробни спрямо първата група, но в исторически аспект се разглежда като допълващи (вторични); **агиографски съчинения и синаксари с богословско съдържание** – представени основно от значително количество и обем догматично-полемични произведения, житийна литература и богословски текстове и трактати⁶.

Веществени (археологически) източници: представени чрез типологизиране и примери от запазени или разкрити архитектурни комплекси⁷, онагледяващи историческото развитие и еволюция на институционалната грижа за бедни и нуждаещи се на прехода от Античност към Средновековие (*xenodochia, hospitalia, monasteria*).

Историография. Критически анализ. Днес тематиката, свързана с историческото развитие на институционалната грижа за бедни и нуждаещи се от Църквата през Ранното средновековие като историографски проблем, заема значително място в съществуващата научната литература (Бояджиев, Р., 2011; Димитров, Д., 2013; Каравълчева, З., 2014; Boshof, E., 1984; Dey, H., 2008; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018; Latvus, K., 2017; Lefevre, J., 2011; Miller, T., 1997; Schönfeld, W., 1922)⁸. Обикновено изследванията се насочват

² Канони на Църковните Събори: Първи вселенски събор в Никея (325); Събор от Елвира (Гранада, Испания) (309); Сердикийски събор (347) Орлеански събор (511).

³ Regula Benedicti.

⁴ Codex Iustinianus, Iustiniani Novellae. ГИБИ Т. 2 1958; Liber Pontificalis, Liber Diurnus.

⁵ Gaius Plinius Caecilius Secundus Epistulae Liber decimus ca. p. 61–113; Pauli diaconi Emeritensis. Liber de vita et miraculis patrum Emeritensium cap. 9 Mausona, natione Gothus, nutritus in Ecclesia Sancte Eulaliae succedit Fideli in Episcopatu, Xenodochium, Monasteria ... p. 31–33; ANNALES REGNI FRANCORUM (ANNALES LAURISSENSIS MAIORES).

⁶ Йоан Златоуст, Liber Pontificalis, Liber Diurnus Romanorum Pontificum, Sophronius Eusebius Hieronymus. Epistolae selectae: in libros III distributae Pamachio Epistola XXX p. 41–42; Cyprianum lib.

⁷ Тук могат да бъдат посочени комплексът Мерида (Испания), манастирът св. Екатерина (Синай, Египет), Hôtel-Dieu (Париж).

⁸ Сред по-значимите изследвания, които се занимават с отделни въпроси и проблеми на институционалната грижа от Църквата, могат да бъдат посочени: Бояджиев, Р. (2011) Късноантичното женско монашество в Рим и духовните му покровители на Апенините и в Източното Средиземноморие (между II и III Вселенски събор: 381 до 431). София, Ах-Ба-Ка; Бояджиев, Р. (2022) Изгубената Africa Sacra. Късноантичната християнска Северна Африка IV–VI в. София, Парадигма; Димитров, Д. (2013) Византийските болници. – В: *Societas Classica*. Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока. Т. VI, В. Търново, 320–334; Каравълчева, З. (2014) Странноприемниците във византийската ма-

към разглеждането на определени въпроси, свързани с изясняване ролята и мястото на Църквата, като основните подходи третират не само към приемната грижа, християнската благотворителност и филантропия (Miller, T., 1997; Latvus, K., 2017), но също така и към проблемите на бедността и причините, които я пораждат (Чавдарова, А., 2012).

Независимо от обективните приноси моменти на повечето изследвания, посветени на въпросите, свързани с проблематиката на настоящата научна студия, те все още остават недостатъчно задълбочено проучени и анализирани от съвременна гледна точка. Насоките на научните изследователи по проблематиката остават най-вече по посока на развитието на институционалната грижа – с оглед на различните гледни точки в терминологичното определяне на формите и структурите, които ги прилагат и реализират.

Имплицитното дефиниране на термини като *diaconiae*, *xenodochia*, *hospitalia*, или *monasteria*, носещи различно смислово значение, но намиращи се в определена взаимозависимост с основното съдържание, което те изпълняват най-вече по отношение на институционалната грижа, днес все още създава значителни затруднения при тяхното съпоставяне с конкретната структурна реалност. Подчертаната полисемия на изложените дефиниции, като носители на християнска благотворителност и филантропия, не само от институционална, но също така и от социална гледна точка, често се представят и интерпретират в един и същи източник (от отделни изследователи) като тъждествени, с което често пъти те още повече задълбочават полемиката, свързана с въпросите на институционалната грижа от Църквата през Ранното средновековие.

За разлика от ранните историографски проучвания (Schönfeld, W., 1922), където ясно се определя съществуващата взаимовръзка между *xenodochia* и

настирска култура. – *MEDIAEVALIA*, IV/7, 24–34; Христов, А. (2023) Христоматия по история на социалната работа. От античността до средата на XX век. София, УИ „Св. Климент Охридски“; Чавдарова, А. (2012) История на социалната работа. Габрово, Екс-Прес; Янев, И. (2014) Пастирски грижи за деца и млади хора в риск в древната Църква. – *Богословска мисъл*, 1–2, 2011, 41–53; Boshof, E. (1984) Armenfürsorge im Frühmittelalter: Xenodochium, matricula, hospitale pauperum. – *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. VSWG. – Stuttgart, Steiner, 153–174; Dey, H. (2008) Diaconiae, Xenodochia, Hospitalia and Monasteries: “Social Security” and the Meaning of Monasticism in Early Medieval Rome. – *Early Medieval Europe*, 16 (4), 398–422; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs (2018) Deacons and Diakonia in Early Christianity. The First Two Centuries. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 479; Latvus, K. (2017) Diaconia as Care for the Poor? Critical Perspectives on the Development of Caritative Diaconia. Grano Oy, Kuopio; Lefevre, J. (2011) Histoire de l'hôtellerie: une approche économique. Editions Publibook; Miller, T. (1997) The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.; Schönfeld, W. (1922) Die Xenodochien in Italien und Frankreich im frühen Mittelalter. – *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 12, Issue 1, 1–54.

monasteria като монашески образувания, но без да се поставя ясно изразена граница в смисловата натовареност и диференциране на отделните определения, някои от съвременните изследователи (Dey, H., 2008: 405–406) се насочват към тяхното разграничаване и хронологическо позициониране според функциите, които те имат или изпълняват през отделните периоди⁹.

Наред с диаметрално разграничаващите се позиции в съществуващото научното поле на институционалната грижа, като определен конформистки подход, разглеждащ прекаленото преекспониране на проблематиката – основно пречупена през призмата на нееднозначността в терминологията¹⁰, тук могат да бъдат посочени определени изследователи (Szabo, T., 1983: 72–73)¹¹, които разглеждат всички институции като тъждествени, без да се диференцира много задълбочено тяхното положение и статус.

Резюмирането на различните подходи в историческото развитие на институционалната грижа от Църквата през Ранното средновековие и изясняването на свързаните с тях понятия и концепции показва значителното разнообразие на гледни точки и позиции, които, въпреки че имат своите приносни моменти и се явяват добра основа за интерпретиране на научните факти и протичащите процеси, все още остават широко поле за изследване пред съвременните и бъдещи изследователи по отделни въпроси, свързани с настоящата проблематика.

Терминология. Разглеждайки институционализирането на грижата за бедните и нуждаещите се като исторически процес в диаметрално развиващи се християнски деноминации на византийския свят и западноевропейското средновековно общество, може да бъде открито наличието на значително разнообразие от лексикална терминология, често с неясен смислов или функционален характер. Подчертаната полисемия на изразните средства, които имат диференцирано смислово съдържание за отделните подпериоди, на-

⁹ В света проучване Хендрик Дей (Dey, H., 2008), разглеждащ като основен латински източник „*Liber Pontificalis*“, прави опит за диференциация във функциите и ролята на християнските социални служби и институции, когато трябва да се разграничи *xenodochia* и *diaconiae*. От друга страна, когато представя монашеските общности (*monasteriis diaconiae*), които са фиксирани най-рано през 80-те години на VII в. като институции, натоварени с определени социални функции, той ги класифицира основно на регионален принцип, показвайки определена специфика при тяхното профилиране в оказване на помощ на бедните и нуждаещите се.

¹⁰ Основно по отношение на *xenodochia*, която се разглежда в пряка зависимост с *monasteria*.

¹¹ Томас Цабо (T. Szabo) подчертава, че до голяма степен проблемът с дефиниране на засвидетелстваната в изворите терминология може би е до голяма степен фалшив и преекспониран проблем. Според него *xenodochia*, споменаваща се нееднозначно или във връзка с манастирите, не трябва да бъде идентифицирана като различна социална структура, а като място за прием, прикрепено към манастира.

лага те да бъдат класифицирани още в началото на настоящото изследване. Очертавайки най-общо фразеологията на понятия като *diaconiae*, *xenodochia*, *hospitalia* и *monasteria* и тяхната семантика, тук те ще се дефинират и разбират както следва:

- **Дякония** (от старогръцки *διάκονος*, *diaconus*, *diaconissa* „служба“) ¹², която в най-общия си смисъл ще се възприема и разбира като: **служение с благотворителни функции и насоченост към подпомагане на най-бедните и нуждаещите се членове на християнската община**. В първоначалният си вариант (I–III в.) тя се развива постепенно от неформална – протосоциална структура в рамките на епископата (I Вселенски събор – 325 г.) ¹³, до служба (*ministerium*), която Църквата организира да се изпълнява по отношение на различните видове помощ, предлагана от манастирите (след V–VI в.). От края на VI–началото на VII в. в голяма част от християнския свят употребата на термина „дяконско служение“ значително се разширява, като смисловата му натовареност вече служи за обозначаване (както съвкупност) не само на функциите, които то изпълнява, но и на едноименните комплекси, в които се развиват и социални дейности (Коев, Т., Г. Бакалов, 1992: 44–45; Dey, H., 2008: 399–400; Latvus, K., 2017: 44–45).
- **Ксенодохия** *ξενοδοχεῖα*, *ξενών* (от старогръцки, *ξενοδοχεῖον*, *ξενώνων ξενοδοχεῖον*, *xenodokheion* или *xenodocheion* „място за непознати, странноприемница, къща за гости“) ¹⁴ – ще се разглежда като организацион-

¹² По-задълбочени и обобщаващи разработки върху терминологията, функциите и историческото развитие, свързани с *diaconae*, се правят от: Georgi, D. (1986) *The Opponents of Paul in Second Corinthians. A Study on Religious Propaganda in Late Antiquity*. Philadelphia, Fortress; Dey, H. (2008) *Diaconiae, Xenodochia, Hospitalia and Monasteries: “Social Security” and the Meaning of Monasticism in Early Medieval Rome*. – *Early Medieval Europe*, 16 (4), 398–422; Collins, J. (2014) *Diakonia: Diakonia Studies*. New York, Oxford.; Latvus, K. (2017) *Diakonia as Care for the Poor? Critical Perspectives on the Development of Caritative Diaconia*. Grano Oy, Kuopio; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs (2018) *Deacons and Diakonia in Early Christianity. The First Two Centuries*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 479; Madigan, K. Osiek, (2005) *Ordained women in the early church. A documentary history*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.

¹³ „... нека дяконите да останат в рамките на собствените си граници, като знаят, че те са служители (т.е. служат – б.а.) на епископа и презвитера, които ги наставляват“ (Канон 18). (Sozomen, *Historia Ecclesiastica*. 3.11.3–3.12).

¹⁴ Тук могат да бъдат открити базовите публикации и монографии на: Каравълчева, З. (2014) *Странноприемниците във византийската манастирска култура*. – *MEDIAEVALIA*, IV/7, 24–34; Чавдарова, А. (2012) *История на социалната работа*. Габрово, Екс-Прес; Boshof, E. (1984) *Armenfürsorge im Frühmittelalter: Xenodochium, matricula, hospitale pauperum*. – *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*. Stuttgart, Steiner, 153–174.; Dey, H. (2008) *Diaconiae, Xenodochia, Hospitalia and Monasteries: “Social Security” and the Meaning of Monasticism in Early Medieval Rome*. – *Early Medieval Europe*, 16 (4), 398–422;

на форма за социална закрила или благотворителна (филантропска) структура под егидата на Църквата, насочена към трайно обезпечаване (задоволяване) на определени социални потребности, свързани с грижата за бедните, болните и нуждаещите се. Изграждани не само в големите градове, но и към големи манастирски комплекси (след VII в.), те следва да се възприемат като място не само за отдых и обгрижване на изпаднали в нужда странници и чужденци, но същевременно и като **заведения – приюти за грижа и лечение на бедни болни и нуждаещи се** (Каравълчева, З., 2014: 25–26; Чавдарова, А., 2012: 21–22). Във византийското пространство през разглеждания период основните извори¹⁵ обозначават с термина **ксенон** (от старогръцки ξενών, чужд, т.е. „място за подслон на чужди хора, гостилница“) – комплекс от помещения или дори сгради, които далеч надхвърлят съвременната представа за странноприемницата или хан, като място за краткотрайно пребиваване и отдых на пътници срещу заплащане (Risse, G., 2000: 2–3). Най-общо казано ксенона ще се разглеждат като съвкупност от помещения за настаняване на „пътници“ (ξένοι „чужденци“), но не само за бедни и нуждаещи се хора, но и за приютяването на светски и публични личности (Чавдарова, А., 2012: 29). Счита се, че организирането на този вид систематична грижа се пренася и трансформира в западноевропейското пространство, носейки определена специфика. За разлика от източнохристиянската традиция *xenodochia*-та тук (първоначално) се развива основно като **градска институция** (*xenodochia (hospitalia) pauperum, debilium et infirmorum* („Болници на бедните, слабите и болните“)). Управлявани от Църквата (като основен носител на милосърдие и грижа за нуждаещите се), в края на Ранното средновековие, при управлението на Каролингите (VII–X в.), те не само се прехвърлят от епископите и духовенство към монашеските институции, но в градската среда се трансформират в съвременния еквивалент на болнични заведения *hospitalia*¹⁶.

Miller, T. (1997) *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press; Szabo, T. (1983) *Xenodochia, Hospitaler und Herbergen – kirchliche und kommerzielle Gastung im mittelalterlichen Italien (7. bis 14. Jahrhundert)*. – *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*. Munich, 61–92.; Schönfeld, W. (1922) *Die Xenodochien in Italien und Frankreich im frühen Mittelalter*. – *Zeitschrift der Savigny – Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 12, Issue 1, 1–54.

¹⁵ Procopii Caesariensis. *De aedificiis* IX. 1.

¹⁶ Наличието на *xenodochia* в ранния период на западноевропейското пространство не винаги предполага присъствието на монашеска общност, но когато липсват достоверни източници на информация, хипотезата за общността на монаси или монахини, които го обслужват, е законна.

- **Болница** (*hospitalia* *νοσοκομεία*, *valetudinaria*, *Hotel de Dieu*)¹⁷ или както се е разбрала в първоначалният си смисъл **птохотрофей** (*πτοχοτροφεῖα* „къща за болни и бедни“). За неин прототип се взема комплексът, създаден в Кесария/Кападокия от св. Василий Велики (330–379). „*Базилиада*“ (*Basiliada*)¹⁸, както тя става известна, се изгражда около 369–372 г. В нея се прилага не само лечение на немошните болни, но се оказва и подпомагане на бедни, прием и настаняване на нуждаещи се и грижа за сираци (от старогръцки орфанотрофос *ὀρφανοτροφεῖα* *ορφανотρόφος* „дом за сираци“) (Miller, T., 2003; 2011). **Hospitalitas** (който включва и семантичната област на *hospites* („гости“) и *hospitia* („гостопримество“) навлиза в западноевропейската терминология от края на V началото на VI в., когато папа Григорий Велики (540–604) призовава „за грижа към бедните и тези които живеят в нужда“ (Vinson, M., 2003: 39). Този апел е отправен най-вече във връзка с концепцията и визията му за институционалната дейността и грижа на Църквата към бедните и нуждаещите се, която тя да осъществява, чрез епископите (*episcopus*)¹⁹, *xenodochia* (впоследствие и *monasteria*)²⁰. След VI в. по модела на раннохристиянските *xenodochia* в западноевропейското пространство (основно в градското пространство) се създават и развиват множество *хосписи* и *болници*²¹ (*hospitalia*), но не

¹⁷ За болничната грижа и нейното институционализиране от Църквата през Ранното средновековие тук може да бъдат посочени и открити няколко по стойностни изследвания: Димитров, Д. (2013) Византийските болници. – В: Societas Classica. Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока. Т. VI, бр. 1, В. Търново, 320–334; Cilliers, L., F. Retief (2005) The evolution of hospitals from antiquity to the Renaissance. Acta Theologica Supplementum 7, 213–232; Dörnemann, M. (2003) Krankheit und Heilung in der Theologie der frühen Kirchenväter. Tübingen, Mohr Siebeck; Imbert, J. (1982) Histoire des Hôpitaux en France. Toulouse, France; Miller, T. (1997) The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press; Scheutz, M., Sommerlechner, A. (2008) Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit/ Hospitals and Institutional Care in Medieval and Early Modern Europe. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Vienna, Oldenbourg Verlag.

¹⁸ Тя се явява същевременно модел и по който се развива *xenodochia*, но по своите функции в много отношения е по-близка до социално заведение от болничен тип.

¹⁹ Във визията на папа Григорий епископите в градските средища имат основно и съществено място по отношение на подпомагането на бедните и нуждаещите се и грижата за пилигримите (*peregrini*), пътуващи към Рим, на които да се дават подслон, храна и вино за пиене. В провинцията, където са много по-добре представени в тази насока, селските църкви и техните свещеници гарантират гостопримството и приют в домове недалеч от църквата (*hospitium* – *гостопримество*).

²⁰ Regula Pastoralis. Grégoire le Grand. La Règle pastorale, T. I. B. Judic, F. Rommel, C. Morel (1992), 272 p. Gregoire le Grand. Les Dialogues.

²¹ Думата болница (от лат. *hospes* „гост“) гостопримно лице или непознат се отнася до хоспитум (лат. *hostel*), от който произлизат френските термини „*hôpital*“ и „*hôtel*“.

само за поклонници, а също така и за градската „беднота“. С течение на времето грижата за гладните и болните измества акцента в тяхната дейност, което постепенно води до все по-тясното им профилиране като социално-здравни заведения. В етимологично отношение след VII в. болницата като наименование (от светски или духовен тип) запазва и дори утвърждава латинската си форма. Същевременно в изворите и терминологията от периода след VIII и началото на IX в., за да се разграничат все повече институционализираните от Църквата (но и в определени случаи от светските власти) болнични заведения, които започват да се изграждат в големите градове, от тези, които манастирите развиват, в употреба влизат наименования като „*Domus Dei*“ или „*Hotel de Dieu*“²² (т.е. „божи дом или къща за гости“), които достигат своя разцвет основно във Франция през XVI–XVII в. (Чавдарова, А., 2012: 65, 94–95; Jones, C., M. Sonenscher, 1983: 173–174).

- **Манастирите** (*μοναστήρια, monasteria*) като християнски монашески общности (*κοινόβιοι, coenobia*) се развиват основно между III и IV в. първоначално в рамките на Източната Римска империя, а в последствие и в Западна Европа. Следвайки християнската традиция и разбиране за милосърдие и подпомагане на бедните и страдащите, постепенно те се оформят като социални общности и структури, върху които пада задължението и да се грижата за немошните, болните и нуждаещите се. Към началото на VI в.²³, когато манастирите се утвърждават и придобиват широко разпространение в целия християнски свят, много от тях се превръщат в основни носители на институционална грижа за определени категории и групи от нуждаещи се. В почти всяка манастирска общност²⁴ често се създават или паралелно се организират и развиват социално-здравни грижи, в които се осъществява основно първично

²² През XVI в. във Франция всички социални институции – болници и приюти – постепенно преминават под контрола и управлението на централната власт, което се реализира чрез „законодателство за бедни“ (*Renferment des pauvres*). Стремящата се към абсолютен контрол монархия възприема системата *Hôpital Général, Hôpital d'enfermement* (Обща болница), към която се придават и *Hôtel-Dieu* (Чавдарова, А., 2012: 94).

²³ Семантично фразата *monasteria diaconiae* е фиксирана в западноевропейското пространство след VII в. (680), когато се използва във връзка с монашеските общности, които имат за задача да оказват гостоприемство и помощ на нуждаещите се. В лексикален смисъл те невинно се възприемат еднозначно, не само поради спецификите, които те имат, но и поради функциите, които изпълняват, предвид че манастирите все още се възприемат като изолирани духовни общности *cenobitic monasticism*.

²⁴ По настояване на архиепископа на Майнц Бонифаций (675–754) на провения се през 743 г. голям църковен събор (*Concilium Germanicum*) в Leptines (дн. Белгия) правилата на св. Бенедикт се приемат като задължителни за всички манастири в Австразия (североизточната част на Меровингското кралство на франките) (Angenendt, A., 1996: 1289).

болнично лечение (*infirmarium*), осигурява се подслон за бедни и поклонници (*pauperes et peregrini*), а в определени случаи и социално подпомагане на селското население (Mollat, M., 1984: 53; Чавдарова, А., 2012: 27–30). Цялостният процес, свързан с институционализиране на грижите за бедните и нуждаещите от манастирите, приключва в началото на IX в. (816–836), когато каролингските владетели окончателно регламентират техните социални функции²⁵.

Теологична/богословска обосновка на грижите за бедни. (от св. Василий Велики (330–379) до св. Бенедикт Нурсийски (ок. 480–547))

В пастирската практика на християнската Църква през Ранното средновековие формирането на идеологическата концепция и разбирането за милосърдието и институционална грижа като форма на социалното подпомагане може да се разглежда като продължителен еволюционен процес. Развиваща се постепенно под въздействието на различни теоретико-богословски виждания и обосновки, тя се оформя под влиянието на отделни представители на раннохристиянската теологическа мисъл. Подобно на източната Църква, където богослови като св. Василий Велики, св. Григорий Богослов и св. Йоан Златоуст задават основополагащите форми и разбиране за милостинята/ милосърдието и регламентирането на институционалната грижа, западната Църква в лицето на най-почитаните си представители – св. Аврелий Августин, св. Тома Аквински и св. Бенедикт от Нурсия, също формира (изгражда) религиозно-догматична (доктринална) система, основана на разбирането за социалната грижа и подпомагане на бедните и нуждаещите се.

Въпреки че до Великата Схизма през 1054 г. между християнството във Византийската империя и западната християнска традиция да не се забелязват съществени различия по отношение на регламентираните форми за социална закрила на градското и селското население и институционализирането на социалните грижи от манастирите, постепенно в тях се задават и формират догматично отделни направления, които оформят идеологическата основа за последващото надграждане и развитие на съществуващия средновековен социален модел.

²⁵ Установяването на определени взаимоотношения между държава (светската власт) и църква условно могат да се разглежда като изграждане на своеобразна функционално действаща система, имаща за цел основно да направлява и ръководи обществените отношения. В този смисъл тя се подчинява на идеологическото разбиране за тяхната роля, като еманация на Божия промисъл, в която държавата има институционално-политически функции, а Църквата – социално-нравствени.

Сред значителните представители на източната теологическа мисъл, залагащи базовите концепции и разбиране за мястото на Църквата и нейната роля по отношение на социалната закрила, тук може да бъде открито цялостната дейност на **св. Василий Велики** (330–379), който оформя нейната институционалната рамка. Несъмнено могат да бъдат посочени не само неговите догматично-полемични трудове и дейност, но също така и екзегетичните му коментари, които носят силен социален заряд²⁶. Решително критикуващ сребролюбие и егоизма на богатите, излишно трупачи ненужно материални блага пред очевидната нужда от грижи за бедните, стоящи с хиляди край портите и викащи с жален глас, той назидателно ги порицава и наставлява (поучава) с бащински глас:

Какво ще отговориш в съдния ден ти, който човека не намяташ; за брат си в дрипи нехаеш; оставяш житото да се скапе, а гладните не храниш; ти, който златото трупаш, а притеснения пренебрегваш? Защо отказваш да дадеш, твърдейки, че не ще стигне за всички искащи. И езикът ти се къльне, а ръката ти те изобличава: мълчаливо тя разкрива лъжата, която бляска изпод камъка на пръстена ти. Колко хора може да освободи от дългове един твой пръстен? Колко срутени домове може да вдигне? Една твоя ракла с дрехи може да облече цяло зъзнещо село. Но ти оставаш бездеен и отправяш бедния, без да се боиш от справедливото възмездие на Съдията Христос. Не си пожалил, няма и да бъдеш пожален; не си отворил дома си и ще бъдеш изгонен от Небесното Царство, не си дал хляб, не ще получиш вечен живот (Христов, А., 2023: 39–40).

Разясняващ пътищата, по които грешникът може да се спаси, той обяснява как точно да се постигне това:

Ако разпръснете богатството си, Бог ще ви приеме, ангелите ще ви възвеличат, а всички създания на света ще ви благословят. Вашата слава ще бъде вечна; ще наследите короната на правдата и Небесното царство. Всички тези неща ще ви бъдат възнаграждение за вашето управление на нетрайни дела (Федер, У., 2008).

Значителен принос към осмислянето и разбирането за социално-нравствената роля и отговорност на Църквата по отношение на социалната защита на нуждаещите се чрез своята дейност развива и друг виден християнски представител на източната Църква – **св. Йоан Златоуст** (347–407). Своите виждания и разбирания той излага в няколко полемично-нравствени теми и беседи, сред които могат да бъдат открити: „Какви трябва да бъдем като християни“, „За покаянието“ и „За истинското богатство“. Следващ христи-

²⁶ Тук основно могат да бъдат изведени няколко от неговите трактати, служещи за въведение и основа: „За Божия съд“, „За вярата“ и особено „**Нравствените правила**“; догматични и правоучителни беседи: „За Милостта и съдът“, „За утешение на болните“, „Как човек да живее добре“ (Федер, У., 2008).

янските принципи, тук основно място намира разбирането за богатството, което обаче трябва да се съчетава с добри дела.

Обясняващ в кои случаи то е добро, св. Йоан Златоуст определя:

...че то е, когато богатството принася радост на бедния и облекчава неговата нищета и страдания. Аз бях очи на слепия и нозе на хромя; за сиромаси бях баща (Иов. 29:15) (Schaff, P., 1886: 31–32).

Разясняващ какво трябва да е моралното му изражение, се акцентира върху разбирането, че богатство не е грях, ако се прилага (отдава) с любов към бедните и страдащите (*Странник да не ноцува на улицата; вратата ти да е отворена за пътника* (Иов 31: 32). Именно използването му на дело (облекчаващо нуждаещите се) прави отдаващия го човек духовно съвършен и извисен, превръщайки го в истински богат – **богат на добродетели и богат на милосърдието** (Palladius, 1680: 5–82).

Пречупвайки през християнския мироглед разбирането за материалното, св. Йоан Златоуст представя една от основните концепции за богатството и милосърдието, разграничавайки богатите на такива, които трупат, и такива, които дават:

Едните събират, а другите – раздават; едните сеят в земята, а другите разорават небето. Колкото небето е по-прекрасно от земята, толкова имането на едните е по-лошо от истинското богатство на другите. Защото едните се ползват от любовта на мнозина, а другите от всички се осъждат (Христов, А., 2023: 40–41).

Несъмнено след утвърждаването на християнството през IV в. и влиянието, което Църквата оказва върху формирането на социално-нравствените възгледи и разбиране за социалното подпомагане в средновековното общество, се създават условия за появата и развитие на локални социално-идейни течения, свързани с разбирането за бедността, подпомагането и грижата за нуждаещи се.

Пречупвайки ги през призмата на социалната специфика и религиозно-идеологическите влияния в ранносредновековните общества, могат да бъдат ясно открити две основни насоки, в които се развива средновековният мироглед и разбирането за милосърдието и институционалната грижа за бедните и нуждаещите се – **благодееянството и подаянството** (Чавдарова, А., 2012: 18–19).

Обуславящи се изцяло от религиозните принципи, те възникват първоначално като форма на **взаимопомощ**, която постепенно излиза извън ограничените рамки на семейството и рода, за да обхванат всички членове на християнската общност. Така с обособяването на първите християнски общини грижата за нуждаещите се става общо задължение за всеки от нейните членове. Ръководени от върховните принципи на Христовата повеля – *да се нахранят гладните, да се напият жадните, да дадеш подслон на чужденец, да облечеш голия, да посетиш болния, да утетиши заключения (и да погребеш умрелия),*

всеки християнин е призван да осъществява своето милосърдие, като насочва грижите и **любовта** си (*caritas*) към нуждаещите се бедни, болни, немощни, хроми, бременни и родилки, възрастни, вдовици и сираци (Чавдарова, А., 2012: 18).

В течение на няколко века (между IV–VI в.) под влиянието на оформилите се два християнски центъра – Константинопол и Рим, постепенно се създават и развиват специфични форми на институционална грижа и подпомагане (*diaconiae, xenodochia*), които въпреки различията в двете практики силно се влияят една от друга и остават близки по същност и функции.

От първата половина на VI до края на VIII в. под влиянието на различни социално-икономически и религиозно-политически процеси започва разпадането на съществуващите форми за християнска институционална грижа за бедни и нуждаещи се и замаяната им с нови средновековни социално-здравни заведения (*hospitalia* и *monasterium*).

И ако по отношение на болничната грижа (*hospitalia*) се установява естествен еволюционен преход от съществуващите институционални форми на грижа за болните и нуждаещите се, съществено нов момент в регламентирането на социално-здравната закрила тук се задава с появата и утвърждаването на манастирските общности (*monasteria, monasterium*). Подобно на източното монашество от VI в. в Западна Европа, формиращите се „манастирски“ структури постепенно вменияват в своите задължения проявата на милосърдието и грижата за бедните и нуждаещите се, която се систематизира в определени дейности (приюти, болнични отделения) под формата на манастирски устави и правила.

Първият подобен правилник (Правилата на св. Бенедикт, на лат. *Regula Benedicti*), създаден и въведен от **св. Бенедикт от Нурсия**/St. Benedictus de Nursia (ок. 480–547) за манастира Монтекасино/Montecassino, се приема през 525 г.²⁷ В него като специфични норми се регламентира полагането и на определени грижи за бедните и болните (*Правила 36, 37 и 53*)²⁸. Постепенно към средата на VII в. той се възприема и налага като модел (743)²⁹, а в последствие през 816 г. става общовалиден и задължителен по отношение на институционалната грижа за всички манастири в цялото Франкско кралство и западноевропейския средновековен свят.

²⁷ Тук могат да бъдат посочени и Правилата на Свети Августин (*Regula Sancti Augustini*) и неговите предписания/правила за Божиите служители (*Regula ad servos Dei*), които, въпреки че предшестват бенедиктинските, се налагат като модел за устройството на кенобитните манастири едва след X–XI в.

²⁸ <https://www.thelatinlibrary.com/benedict.html>

²⁹ По настояване на епископа на Майнц Бонифаций от Фулда (672–754) на Събора в Аахен през 743 г. *Regula Benedicti* се приемат като задължителни за всички манастири в рамките на цялото Франкско кралство.

Според ползващите се от монашеската любов: „болните събратя, слабите, болните и нуждаещите“ гости на манастира, които трябва да бъдат приемани според Христовата повеля (Мат., 25: 31–46), се определят и конкретните институционални грижи от лицата, които ги прилагат: *абатът* и *служителите/санитарите* (*abbati* и *servitores*), и начините, по които те да се осъществяват – отделения за болни (*infirmaria*) и помещения за бедни нуждаещи се (*hospitalia perigrinum et pauperum*) и гости на манастира (*domus hospitum*) (пак там: 29).

Реални предпоставки за окончателното оформяне на институционалната грижа от Църквата, като процес, се създават от втората половина на IX и началото на X в., когато феодалната структура на средновековното общество получава своя завършен вид. Установяването на определени взаимоотношения между светската власт (държава) и Църква условно могат да се разглеждат като изграждане на своеобразна функционално действаща система, имаща за цел да направлява и ръководи обществените отношения. В този смисъл тя се подчинява на нравственото разбиране за тяхната роля като еманация на Божия промисъл, в която държавата има институционално-политически функции, а Църквата – социално-нравствени.

В завършения си вид, включващ: начините, по които тя се регламентира; практическите носители; обектите и начините за осъществяване на социални дейности, така също и на идеологическата концепция и разбиране за подпомагането, пречупено през призмата християнската теология и мироглед, могат да бъдат открити в сравнително пространното изложение, което папа Николай I (858–867) дава на въпроса: „Кому трябва да се раздава милостиня“?³⁰ (*eleemosyna, ἐλεημοσύνη*) (*Nicolai papae I. Responsa*. ЛИБИ Т. II: 121–122).

Като обект и контингент от нуждаещи се са посочени: „всички, които просят, заслужаващи да им се даде“ („дай на всеки, който ти поиска“, Лука 6:30), без да се прави разграничение между *добрите и лошите (праведните или неправедните*, Мат. 5:45). Същевременно в хода на изложението се прави изричното уточнение, че вършейки това добро на всички, все пак (приоритетно) „особена грижа да се полага по отношение на онези, които са от дома на вярата“, т.е. са християни (Гал. 6:10).

По отношение на начините, чрез които се осъществява социалното подпомагане, прозира определена свобода на преценка от страна на субекта, даващ милостинята, който все пак сам решава кой е нуждаещ се и какво да даде. Същевременно, изяснявайки нравствената концепция и разбиране за

³⁰ Осъществяването на социалнозащитни дейности (раздаването на **милостиня** от страна на църковните институции) и начините, по които тя се регламентира, са един от основните акценти, които намират съществено място в кореспонденцията на княз Борис-Михаил (852–889) на допитванията му до папа Николай I (858–867) (*Nicolai papae I. Responsa*. ЛИБИ Т. II, 121–122).

милосърдие, се дава следната обобщаваща класификация и определение, дефиниращо я като термин – на гръцки означаващ (*ελεημοσύνη*), а на латински (*misericaordia*), т.е. **милост**, която човек първо трябва да даде пред себе си и чак тогава пред всички останали.

Степенувайки кръга от нуждаещи се, помощта трябва да се оказва (предлага):

- първо на **роднини** и **близки**, които страдат от нужда („раздели хляба си с гладните, и скитниците сиромаси заведи у дома си; видиш ли гол, облечи го, и от еднокръвния си не се крий“, Ис. 58:7);
- след тях милостта трябва да бъде предложена на тези, които се **срамуват** да попитат.

Излагайки конфесионалните особености в религиозната доктрина на християнството, папа Николай I все пак напомня, че ще има хора, на които не трябва да се дава нищо. Изхождайки от разбирането за добро и зло, се определя „да се дава на добрите и да не се помага на грешниците“, т.е. да не се дава на безбожниците и иновърците (Екл. 12: 5–6).

В контекста на установяващите се сложни взаимоотношения на симбиоза и взаимодействие между държава и Църква, гарантиращи социалноправовия ред между двата субекта и обществото, чрез отговорите се прокарва регламентирането на религиозно-правната дефиниция за праведен и грешник. Това в последствие ще намери отражение и място в правното законодателство за урегулиране на обществените отношения. Пречупвайки ги през призмата на религиозната схоластика на християнската религия и съществуващото разбиране, Църквата класифицира и разграничава в обществото най-общо две основни категории – **праведни** и **грешници** („щом праведният едва се спасява, какво ли ще стане с нечестивия и грешника“. 1 Петр. 4:18). Изхождайки от подобна религиозноправна дефиниция, се забранява всякакво общение с грешниците, защото, „който ги подкрепя, той е нечестив и подкрепя беззаконието“, т.е. е срещу държавата и владетеля.

С възприемането и последващото утвърждаване на цялостната система от общи задължителния и правила, които християнската Църква налага, постепенно се създават условия и предпоставки институционализацията на грижата за бедните и нуждаещите се да получи своя завършен вид.

Грижа за бедните и нуждаещите се през ранното християнство на прехода към Средновековие – от *diakonía* към *xenodochia* (втората половина на I – края на VI/IX в.)

Diaconía – от благотворителност и филантропия към протоинституционални форми на социална грижа

В периода до утвърждаване на християнската религия подпомагането на най-бедните и нуждаещите се членове в раннохристиянската община се изгражда постепенно на принципите за **взаимопомощ, грижа и милосърдие към ближния**. Ръководейки се изцяло от повелята на Христос „да нахраниш гладните, да напоиш жадния, да дадеш подслон на странника, да облечеш голия, да посетиш болния и да утешиш заключения (и да погребеш мъртвия)“ (Мат. 25: 31–46), още в апостолските времена се пристъпва към прилагането на различни форми и принципи, свързани с подпомагането и грижата за бедните, немошните и страдащите болни. В тази връзка най-ранни сведения и податки, свързани с първите опити за институционализиране на грижите за бедни и нуждаещи се, което става в рамките на структурното изграждане на църковната служба и организация, се дават от евангелист Лука (Деян. 6:1–7)³¹. Описващ регламентирането на тази „социалната служба“ от изборни упълномощени лица, той отбелязва, че **дяконите** (*Διάκονοι*)³² са тези, които са упълномощени/заети със събирането и разпределението на средства за вдовците³³, бедните и нуждаещите се (Latvus, K., 2017: 23–24; Чавдарова, А., 2012: 17–19).

³¹ В онези дни, когато учениците се умножаваха, произлезе между елинистите ропот против евреите, задето **вдовиците** им не били пригледвани при **разпределяне всекидневните дажби**. Тогава дванайсетте Апостоли, като свикнаха цялото множество ученици, казаха: „Не е добре ние да оставим словото Божие и **да се грижим за трапезите**. Затова, братя, погрижете се да **изберете** измежду вас **седем души** с добро име, изпълнен с Дух Свети и с мъдрост, които ще поставим на **тая служба**; а ние постоянно ще пребъдваме в молитвата и служба на словото“ (Деян. 6: 1–7).

³² В по-късните извори длъжността и функциите на дякона се определят основно като *administratio*. Като пример тук може да бъде приведено словосъчетанието *sancta administratio*, отнасящо се до дякон Никострат за парите на Църквата, които той пази. На базата на това може да се определи, че той има отговорност не само по отношение на благотворителност към бедните, но и за администриране на финансовите средства и блага, принадлежащи на християнската общност (Syrrianum. lib. 15, 1; 43:1).

³³ По това време не е било позволено за вдовиците в Близкия изток да работят извън домовете си. Ето защо християните от еврейски произход организират служба за тяхното подпомагане. Това са основно жени, които: не може да се оженият повторно след смъртта на съпрузите си; такива които поради невъзможност от болест да се грижат за себе си или чийто деца не се грижат за тях.

Тук трябва да бъде отбелязано, че в първоначалния си вариант те все още нямат стройно изградена организация и по своя характер могат да бъдат определени като **протоинституционални структури с неформален характер**. Това до голяма степен се обуславя от тяхната дейност, свързана с набирането на средства за подпомагане, която се извършва напълно **доброволно**³⁴ от енориашите и обикновено става само на големи богослужения или определени дни от месеца. Събраните средства по думите на един от апологетите на ранното християнство Тертулиан (165–225) се изразходват:

...не за пиришества, не за гуляй, нито пък за безсмислени разходи, а за храна и погребения на бедните, за момчета и момичета, останали без имот и родители, а също така и за престарели домашни прислужници, и за корабокрушенците. Ако някои хора пострадат в рудниците, по островите или в затворите, стига да е заради Божието учение, те се оказват под майчинските грижи на изповядваната от тях вяра (Tertullianus. Apologeticum XXXIX, 5–6).

Често оставащи в анонимност, тяхната дейност рядко намира място в историческите сведения, споменавайки се основно във връзка с разрешаването на различни действия по подпомагане на най-бедните, нуждаещите се и болните от лоното на вярата. Така например през 260 г. в едно свое писмо Александрийския епископ Дионисий, описвайки значително подробно дяконското служение, отбелязва следното за тях:

...повечето от тези наши братя християни излъчваха безгранична братска любов и лоялност; със своята привързаност към ближните си те не щадяха себе си, нито се изоставяха един друг, но без да се съобразяват за собствената си безопасност, посещаваха тези, които се разболяваха, усърдно се грижеха и служеха на тях и щастливи споделяха своята съдбата с тях; заразени от болестта, те с охота приемаха бремето на своята съдба... Немалко от тях, след като помогнаха на онези, които се възстановиха, умряха сами, като по този начин изпълниха с много добри дела земния си път... Сред тези най-добри от нашите братя, които загубиха живота си по този начин, имаше много презвитери, дякони (Διάκονοι), а също и диаконеси (Διάκονος – б.а.), така че смъртта им не изглежда далеч от мъченичеството, защото беше резултат от много благочестие и непоколебима вяра (Eusebius, Hist. eccl. 7.22.7–8).

Въпреки че в текста дяконите се споменават като част от служението, която се занимава с кариативните дейности, очевидно те са сред основния контингент, осигуряващ грижите за крайно нуждаещите се и болните през

³⁴ Нищо Божие не се измерва с пари... Дори и да имаме обща каса, тя не се събира от „почетни суми“, сякаш за откупуване на вярата ни. Всеки внася скромната си лепта в определен ден от месеца или **когато иска**, при това само ако иска **и само ако може**. Всеки внася **доброволно, не насилно** (Tertullianus. Apologeticum XXXIX 5–6).

този период. Подобен паралел тук може се направи с един от редките текстове от същия период (II–III в.), християнско литературно произведение³⁵, където дяконите (*διάκονοι*, *diakonoí*) са определени като:

...лица, покрити с петна, получени от боледуващите, на които те помагали ... като същевременно те не забравяли своето служение, грижейки се също така за вдовиците и сираците, на които те били призвани да оказват милосърдие (Herm. Sim. IX 26 (103): 2). (Latvus, K., 2017: 28; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 198–199).

Постепенното разрастване на раннохристиянските общини в периода I–III в. и обособяването на епископията и дяконството като църковни структури и институции създава определени предпоставки и условия подпомагането на бедните и нуждаещите се все повече да се регламентира от църковните служби по места. Нарастването на необходимостта от институционална организация на грижата за нуждаещите се, като същевременно се проповядва „Божие слово“, води все повече до диференциране и разграничаване на функциите и задълженията, които духовенство има в рамките на съществуващите раннохристиянски община (Latvus, K., 2017: 29). Определяне мястото на „социалното служение“ в структурната йерархия на съществуващата църковна организация е процес, който, въпреки че протича значително бавно и непоследователно, носи определена специфика, която води до постепенното налагане (утвърждаване) на дякона³⁶ и на *дяконийното служение*, като основна форма и носител на социални грижи.

Във функциите и прерогативите на дякона, като непосредствен помощник (от старогръцки *Σύνδουλος σύνδουλος* „сътрудник, помощник“) на епископа³⁷, влизат не само задълженията, свързани с набирането на финансови средства и постъпленията, от които се осъществяват всички дейности за подпомагането на бедните, но и извършване на *благодее* – т.е. пряка социална работа, изразяваща се основно в лична ангажираност с проблемите и грижата към нуждаещият се (Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 161–162). В това отношение християнската общност декларира пълно доверие на своите избраници, които от началото на II в. започват да играят съществена социална роля, ангажирайки се изцяло с проблемите в християнската община (Latvus, K., 2017: 29). Ролята на *дяконийното служение*, като социална институция (служба), дости-

³⁵ „Пастир“ на Ерм (*Ποιμήν τοῦ Ἑριῶ*, *Poimēn tou Herma*).

³⁶ Тим. 3:11.

³⁷ Свещениците и дяконите понякога се обозначават с термина *clerici*, по-рядко се наричат *praepositi*, показващо определена равнозначност във функциите, чрез които те се възприемат (Cyprianum, lib. 1) *Sancti Caecilii Cypriani Opera*; ПРАВИЛА НА СВЕТИТЕ АПОСТОЛИ (*Правило 2*) Един епископ да ръкополага презвитер, дякон и останалите клирици.

гаща своя разцвет през IV в., може да бъде открoена в различни синодални и съборни решения през целия разглеждан период (Mc Kee, A., 1989: 34).

Така например, определяйки ролята на дяконите и тяхното основно място в църковната и структурна йерархия, по отношение на тяхната дейност, Съборът в Елвира *Concilium Eliberritanum* (309) подчертава както тяхната всеотдайност, така и тяхната ангажираност най-вече по отношение на социалните проблеми, „превръщайки се в очите и ушите на епископа“ – т.е. на Църквата. Това по формулировката на приетите съборни решения (Канон 18, 19 и 33) е положително от гледна точка на факта, че то освобождава епископите от определени задължения, с които те не трябва да се занимава, съсредоточавайки се само върху най-важното (т.е. да разпространяват словото Божие) (*Canones consilii Elvirae*)³⁸.

До средата на III в. постепенно задълбочаващите се процеси, свързани с разпространението на християнството, което значително започва да се разширява във всички части на Римската империя, съществено допринасят за това дяконите постепенно да утвърдят своето функционално положение. Структурните промени, които църковното управление в Западна Европа постепенно налага, води до „неволното“ оттегляне на епископите и презвитерите в големите градове, отдалечавайки ги значително от непосредствената и пряка грижата за нуждаещите се. Този своеобразен вакуум създава определени предпоставки дяконите, като основни носители на християнската грижа по места, да „изземат“ някои от правата на презвитерите, утвърждавайки по този начин техния статут и функции в сектора на социалните грижи.

До голяма степен историческият контекст, в който протичат визираните процеси, също значително допринася за тази институционално-еволюционна промяна. В стремежа си за власт и богатство, към които западноевропейските епископи и свещеници (презвитери) все повече започват да се стремят, спомага ролята на дяконите в малките християнски общности значително да нарасне. В резултат на това до края на IV в. дяконите се утвърждават като основните носители на социални грижи (Latvus, K., 2017: 29; Collins, J., 1990: 47).

Разглеждайки от дистанцията на времето концепцията и разбирането за *дяконското служение* в неговия най-общ смисъл – като благотворителна дейност и проява на християнско милосърдие към бедните и нуждаещите, могат да се открият няколко съществени принципни положения. Като функционално действаща социална структура (служба) тя се развива и оформя значително по-осезателно след III в., когато сведенията, свързани с ролята на дяконите и благотворителността, е много по-голяма (Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 147–149).

³⁸ Ако дякон, обслужващ общност без епископ или презвитер, кръщава, тогава епископът дава своята благословия на кръстените (*Canons of the church council of Elvira/Granada* (309).

Всъщност ако трябва да се прецизира тяхната роля, може да се каже, че първоначално дейностите им в много отношения се развиват като самостоятелни филантропски инициативи³⁹, които се регламентират под егидата на Църквата. Придавайки определена религиозна насоченост и обвързаност, в основата си тя стъпва на разбирането за милосърдието като висш морален дълг, насочен към бедните и нуждаещите се. В апостолската литература от посочения период не са редки случите, когато тези дякони/дякониси (*diaconi, diaconissae*)⁴⁰ изпълняват специфично християнско служене, свързано с осъществяването на определени форми на благотворителност и подпомагане (Коев, Т., Г. Бакалов, 1992: 43–44). То според съществуващите извори и документи често не се вписва в общо установените християнски норми, налагащо Църквата да се опитва да им наложи йерархични и институционални рамки на ограничаване и подчинение.

Посветени на грижите за бедните и нуждаещите се, утешаващи болните и страдащите, в много случаи **дяконисите** се отъждествяват с дяконското служение, като то се персонифицира с техните функции, но в йерархично отношение остава много по-ниско в църковното служене. Водещи се от чисто алтруистични подбуди, те са задължени да се придържат основно към принципите и формите на взаимопомощ (подавание), придавайки единствено **материално изразение** на грижите към ближния във вид на храна, подслон и лечение, оставайки нравствените измерения (благодееянето) изцяло в прерогативите на християнската Църква. Показателен факт за *благотворителния (неформален) характер* на тази **почетна служба**, носеща социално признание в общността, е, че тя намира значителни поддръжници и последователи най-вече сред *филантропските кръгове* на късноримската аристокрация и нобилитет. Именно тяхната дейност дава значителен тласък на християнската благотворителност, водеща до появата на първите протохристиянски социални заведения, които в най-общ смисъл се явяват преобразувани сгради в странноприемници и болнични приюти, където те се посвещават на грижите за чужденците и нуждаещите се.

Най-раните официални исторически податки, свързани с легитимиране дейността на дяконското служене, могат да бъдат отнесени към края на I и началото на II в. Те се съдържат в няколко пасажа на едно от писмата на Плиний

³⁹ Като основни форми и проявления на филантропията тук могат да бъдат открити: грижа за бедните и нуждаещите се; грижи се за окаяните и сираците; грижа за възрастните хора, немощните и вдовиците и грижи за болните.

⁴⁰ Пишейки до християните в Рим, апостол Павел приключва писмото си с: „Препоръчвам ви Фива, наша сестра, дякониса при църквата в Кенхрея ... защото и тя е помагала на мнозина, както и на самия мен“ (Рим. 16: 1–2). В този конкретен случай Фива е специално поздравена не само защото очевидно тя е важна за апостол Павел, но също и за нейното служение като „дякон на църквата“ (по-подробно ролята на диаконасите се разглежда от: Madigan, K., C. Osiek, 2005; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 133–134).

Млади (61–113)⁴¹, управител на провинция Витиния, до римския император Траян (98–117), в което се споменават две жени (дякониси – б.а.), определени от общността като служителки (*ministrae*), занимаващи се с грижите за християните, което тук се интерпретира и отъждествява от автора с гръцкия еквивалент на дяконското служение (*diaconatus, diaconam, diaconissi*), а самите те са наричани *diaconissae*⁴².

В западноевропейското християнско пространство единствените по-сигурни сведения, отнасящи се до дяконското служение, са свързани с личността на първия сред седемте дякони на римския епископ Сикст II (†258) – св. Лоран (225–258). В това си качество той се грижи и отговаря не само за съкровищницата на римската Църква, но и за разпределението на приходите към бедните и болните. Основният контингент от нуждаещи се, които стават обект на неговото християнско служене (грижа), са многобройните бездомници, живеещи често на открито в различни части на града, където единствената форма на помощ, която те получават, е милостинята. Именно в тази среда, на физически и човешки страдания, дякон Лоран се стреми да събира различни групи от бедни нуждаещи се (немошни, слепи, куци и болни), които получават обгрижване, подслон и храна в градското пространство на християнската църковна община (Destefanis, E., 2016).

От средата на III в. постепенно в християнската терминология започва да се налага и утвърждава институционалното определение, свързано с разбирането за дяконското служение и неговите функции. Водещо началото си от християнската традиция на Изтока, в някои региони на Византийската империя – основно в ареала между Източна Сирия и Константинопол, то е засвидетелствано като специфично църковно служение, приписвано и на жени дякони или т.нар. *служба за вдовици* (Чавдарова, А., 2012: 20) Фиксирани в историческите извори, около 240 г. те се появяват и в една единствена канонично-литургична компилация – християнски трактат за Учението на Апостолите (*Didascalia Apostolorum*. Глави 14–16)⁴³, която въпреки спорния си харак-

⁴¹ C. Plinius Caecilius Secundus. Lib. X. Ep. 96–97.

⁴² „...като подложих на мъчения две жени, наречени дякони, не намерих нищо друго освен обезсърчено суеверие...“ (Quo magis necessarium credidi ex duabus ancillis, quae **ministrae dicebantur**, quid esset veri, et per tormenta quaerere. Nihil aliud inveni quam superstitionem pravam et immodicam). (C. Plinius Caecilius Secundus. Lib. X. Ep. 96). – <http://www.attalus.org/info/pliny.html>.

⁴³ „Нека старейшините, които са отдясно, се грижат за онези, които работят при олтар, за да могат да дават това, което е необходимо. Но нека старейшините, които са вляво, да се грижат за множеството от хора, така че да има добра администрация без смущения. Нека сред тях бъдат назначени трима дякони ... нека бъдат назначени и три вдовици (дякониси), две, които ще бъдат непрекъснато в служба ... нека дяконите, извършители на добри дела, обикалят всяко място нощем и денем, за да не пренебрегват бедните, които са в затруднение, но също така да наставляват и ограничават богатите, които са способни

тер се явява основен извор за социалната ролята на дяконите (и дяконисите вдовици) в раннохристиянските общности. Тяхното положение и функции са отразени в специален раздел, отнасящ се до социалната регулацията, прилагана от служенето на дяконите, дяконисите и вдовиците (пак там, Глави 14–16).

Въпреки че документът свидетелства за ръкополагането им на тези служби (*ministrae*), в съдържанието на текста недвусмислено се подчертава благотворителните функции и роля, които дяконите и дяконисите имат. Служението на дяконията, както то се отбелязва, трябва да се проявява като „една душа в две тела“. За негов модел се използва християнската традиция, но между двете направления липсват пресечни точки, най-вече по отношение на изпълняваните функции. Дяконите са избирани от епископа, за да „се грижат за много необходими неща“, а дяконисите да бъдат само „в служба на жените (вдовиците)“. Това състояние се запазва до VI в.⁴⁴, когато дяконисите, въпреки че все още помагат в богослужението при олтара и раздават причастие на болните, могат да изпълняват тези функции само при условие че са вдовици (или навършили 60 години)⁴⁵, като тяхната благотворителност и милосърдие е насочена основно към отглеждането на сираци; оказване на гостоприемство спрямо чужденци – християни; здравна грижа и социална помощ за жени вдовици и хора в затруднено положение.

Значителен възход християнската благотворителност в рамките на дяконата бележи в периода между IV–VI в., когато изворите показват не само някои от налагащите се институционални промени, които протичат, но и отделни нейни представители, оказващи определено влияние върху цялостните процеси, свързани с грижите към бедните и нуждаещите се.

Трите най-важни и известни фигури на това движение са патрицианките Фабиола (†399), Марсела (†410) и Паула (†404). Те развиват благотворителна социална дейност (социална медицина), изразяваща се основно в различни инициативи, свързани с грижи за робите, болните и нуждаещите⁴⁶, които се „администрират“ под егидата на Църквата, но самите те остават „не наредени“ (т.е. неръкоположени – б.а.). Към тях може да бъде отнесена и най-извест-

да отнесат със себе си земните съкровища, лишавайки се от благословиите“ (*Didascalia Apostolorum*. Глави 14–16).

⁴⁴ Въпреки че до началото на V в. в западноевропейското пространство липсват сведения за наличието на жени дякони, през 506 г. на събора в Агде (*Agde*), а в последствие и през 533 г. на събора в Орлеан се вземат решения: „да се изключат от причастие жените дякони (Канон 9), които са „получили благословията на **диакона**та“, което косвено доказва тяхното наличие и присъствие (*Gregorii episcopi Turonensis. Liber Historiae Francorum*).

⁴⁵ Според закон на Теодосий I (379–395) от 21 юни 390 г., отменен на следващия 23 август, първоначално се определя възрастта за приемане в служене на дяконата на 60 години. Съветът на Халкидон през 451 г. (Канон 15) го връща на 40 години, като налага забрана за последващ брак.

⁴⁶ St. Jerome. *Epistola*. 77/127.

ната дякониса (*diaconissa*) на Изтока от IV в. – Олимпиада (360/370–408)⁴⁷, (игуменка на женски манастир), която също поставя своите владения и богатство изцяло в служба на Църквата (*Bibliotheca hagiographica graeca* BHG 1957: 192).

В условията на задълбочаващите се процеси, които бедността поражда през посочения период, значително нараства необходимостта църковните институции все повече да могат да разграничават истинските бедни от лавинообразно увеличаващата се маса от нуждаещи се лица, която иска да се възползва от милосърдието на Църквата. Във връзка с оптимизиране на институционалната грижа и налагащите се промени през V–VI в. на дяконите постепенно се вменяват определени задължения, свързани с изготвянето на **списъци за бедни** (*matricula pauperum*), чрез които те да бъдат подпомагани⁴⁸. Тези описи, използвани за нуждите на християнската община (в последствие обособена в енория с епископ), спомагат да се определи не само по-точно контингентът от нуждаещи се (*clerici immatriculati*), но и тяхното фактическо състояние, значително диференцирайки начините, по които да им се оказва подпомагане (Boshof, E., 1984: 163–164; Чавдарова, А., 2012: 20).

Въпреки че през следващите столетия до края на разглеждания период ролята на дяконите и дяконското служение значително се трансформира, като често трудно могат да бъдат разграничени неговите функции от други институционални форми на подпомагане (*xenodochia, hospitalia*), то продължава да изпълнява своите задължения не само чрез своята благотворителна дейност, но и като част от монашеския живот, болничната помощ и съществуващите енорийски служби.

Показателен факт за подобна междуинституционална взаимовръзка, която се установява в съществуващите форми на подпомагане, могат да бъдат ясно открити в сведенията от втората половина на VIII в., които *Liber Pontificalis* (LP) дава по отношение изграждането на два нови ксенодохии (*xenodochi*) в околностите на Рим от папа Стефан II (III) (752–757). Издигнати по негова инициатива и надарени с много дарове, той ги свързва (*sociavit*) за вечни времена с почитаемите дяконии (*diaconiae*), които вече съществували и се намирали там – дяконията на „Св. Богородица“ и тази на „Св. Силвестър“, установявайки по силата на апостолските си правомощия тяхното **единодействие** (Dey, H., 2008: 404). Изградени по този начин, двете нови ксенодохии (*xenodochi*), които били построени в непосредствена близост до

⁴⁷ Праведната Олимпиада била посветена за дякониса от св. Нектарий, патриарх Константинополски (†397). Както свидетелстват изворите, тя полагала значителни грижи основно за страдащите и нещастни жени (Constantinou, S., 2012: 49).

⁴⁸ Това решение е утвърдено последователно на два от Мерovingските църковни събора, този в Агде 506 г. и Орлеан 511 г. (Канон 13–16) (Gregorii episcopi Turonensis. Libri Historiarum X). *Regula canonicorum*.

двете по-стари дяконии (*diaconiae*), могат да се разглеждат като показателен пример не само за еволюционните промени, свързани с институционалната грижа на Църквата, но и по отношение на тяхната функционална дейност. От една страна, **съгласуването** и общото единодействие, което се установява между тях, показва значителното **оптимизиране** на обхвата от нуждаещи се, които те покриват. Същевременно диференцираният статут и функции, които те запазват, показва определени процеси, свързани с все по-задълбочаващото се **профилиране** в сектора на социалните дейности, когато те трябва да бъдат разграничени на съставните си части (страноприемници, приюти за бедни и нуждаещи се или болнични заведения).

Запазването на определена „автономност“, но при общо взаимодействие на църковните структури (на междуинституционално ниво), към началото на IX в. (807) се налага, а в последствие се утвърждава като основен **функционален модел** от папа Лъв III (795–816) за „всички църкви в Рим“⁴⁹ (Dey, H., 2008: 404–405). Така на практика от институционална гледна точка благотворителните центрове се групират, без обаче да бъде нарушавана тяхната структурна и организационна дейност. За да се разберат по-ясно протичащите процеси, е достатъчно да бъде проследено как съществуващите римски институции се определят в историческите документи, когато се засяга техният статут.

Така например, когато *Liber Pontificalis* (LP) и *Liber Diurnus* (LD) описват основните категории от бедни и нуждаещи се, те се дефинират съгласно общата формулировка, която Църквата им дава – „бедни християни“ (*pauperes Christi*) (Dey, H., 2008: 405). Когато обаче трябва да се уточни тяхната категория или статут, те могат да бъдат допълнително определяни според вида им като:

- „бедните и нуждаещите се чужденци или поклонници“ (*proseliti pauperes Christi*);
- нуждаещи се от храна и подслон (*sustentatione et alimoniis*).

Независимо от съществуващата диференциация в много отношения постепенните процеси, свързани с уеднаквяване на техните функции, води до тяхното институционално обезличаване. Това в значителна степен започва по-отчетливо да се проявява през втората половина на VIII и началото на IX в., когато папа Стефан III (768–772), основавайки поредния ксенодохиум (*xenodochium*) в покрайнините на Рим, заповядва в него да се предоставят и ежедневни дажби от храна за стотиците „бедни християни“, както това е регламентирано в другите две дяконии, основани от неговия предшественик папа Адриан I (772–795) (пак там: 406).

⁴⁹ Свидетелство за това е, че в официалните документи, отнасящи се до тяхното диференциране, те запазват своите наименования: „*diaconia* sanctorum Silvestri et Martini“; „*xenodochium* qui appellatur Anichiorum“; „*sanctorum Cosme et Damiani qui ponitur in xenodochium* qui appellatur Tucium“ и „*oratori (um) sancti Peregrini qui ponitur in hospitale dominico ad Naumachiam*“ (*Liber Pontificalis*; *Liber diurnus Romanorum pontificum*).

Това само по себе е показателно за обединяване функциите на двете структури (*xenodochia* и *diaconiae*), които вече се разглеждат като една институция (с няколко направления), чиято основна роля е: **да осигурява изхранването на бедните християни; да дава легла и подслон за нуждаещите се; да осигурява болнична помощ и лечение за нуждаещите се.** В отговорностите, преписвани на техните настоятели (дякони), както личи от изворите, влизат разширен диапазон от социални дейности, насочени към:

...осигуряване на достолепно място за легло с постелка, която трябва да бъде подготвена под грижата на настоятеля, който винаги трябва да приема болните и нуждаещите се и да се грижи за тях, като им дава това, от което се нуждаят.

...да подготвят ежегодно масла и мехлеми за болните и бедните, така че да са полезни за нуждите на болните, с което ще се облекчат техните страдания, така че чрез труда ви Христос, нашия Господ, да може да бъде доволен (*Liber diurnus Romanorum pontificum*. Clar. 83 (Vat. 66)⁵⁰ (пак там: 407).

Съществено нововъведение и важен аспект, който тук трябва да се отчете, е изискването наред с издръжката на поклонниците (пилигримите) и градската беднота в тях да се настаняват и болни, които трябва да бъдат лекувани, значително увеличавайки социалните изисквания към подобен вид структури и заведения. Показателен факт за това може да се открие отново в няколко от текстовете на *Liber Pontificalis*, отнасящи се до функциите на една от построените от папа Лъв III (795–816) болници (*hospitale*), разположена в близост до базиликата „Свети Петър“. След като папата ѝ дарява земеделски стопанства, чрез които да могат да се издържат настаняваните и лекувани тук чужденци и поклонниците, идващи от далечни краища и страни, тя е трябвало да поема и изхранва определен контингент и от градската беднота (*pauperes Christi*) на Рим (пак там: 407–408).

⁵⁰ „...на посоченото достолепно място леглата с постелки трябва да бъдат подготвени под ваша грижа, в които винаги трябва да приемате болните и нуждаещите се и да се грижите за тях и да им давате това, от което се нуждаят. Трябва ежегодно да подготвяте ... масла за болните и на бедните и да бъдат подготвени всички неща, които ще са полезни за нуждите на болните ... с което лекарите, полагащи грижи за болните, така и чрез труда си към Христос, нашия Господ, могат да бъдат доволни (удовлетворени)“. (LD, Clar. 83 (Vat. 66), ed. Foerster, 256–257) (...in eodem venerabili loco lecta cumstratibus suis tuo studio preparentur in quibus egros semper suscipias et egenos eisque curam adhibeas et necessaria tribuas. Confectionem oleorum infirmantibus atque indigentibus annuae facias atque praepares vel omnia quae infirmantium necessitati sunt utilia, medicos introducens et curam egris impendens, ut tali tuo studio christus deus noster possit placari; cf. (ibid. 84 (Vat. 67), ed. Foerster, 258): huius rei cautela habens pre oculos ita te in commissis eiusdem xenodochi utilitatibus vel exhibitione curarum infirmorum ibidem reiacentium sollertem ac fidelem nec non efficacem exhibere festines).

Независимо че нейната основна цел била и оставала грижата за болните и пилигримите и чак на второ място за бедните, примерът с болницата на „Св. Поклонник“ (*Hospitale Sanctus Peregrinus*) показва полисемията във функционалното развитие на институционалната грижа, в които определенията за *diaconiae*, *xenodochia* и *hospitalia* трудно могат да се разграничат едно от друго (пак там: 408). Освен че предполагат известна степен на лексикално и функционално припокриване и трите структури очевидно изпълняват широк диапазон от социални дейности в градската среда.

От началото на IX в. дяконското служение като форма на социално институционална грижа все повече започва да се трансформира⁵¹ и губи първоначалния си облик. Изместено на втори план (основно като допълваща форма на институционална грижа) от ксенодоксията (*xenodochia* и *hospitalia*), на дяконата все повече се вменяват рефлексивни функции, които се активират само/и при определени социални проблеми и неблагополучия, налагащи тяхното ангажиране. Най-същественото проявление, което бележи и техния своеобразен упадък и естествен край като институционална форма през посочения период, е невъзможността те вече да отговорят адекватно на все по-нарастващите социални проблеми и нужди.

Значителният контингент от бедни и болни, както и честите епидемии, появяващи се периодично, натоварват извънредно много тяхното функционално и финансово обезпечение, водещо до тяхната неспособност да отговорят адекватно на социалните изисквания към тях. Всичко това създава определени предпоставки те да пренасочват нуждаещите се към специално изградени институционални заведения като съществуващите ксенодоксии (*xenodochia*), които през този период бележат своя възход.

Така с тази институционална промяна условно приключва преходът от *филантропия* и *благотворителност* към организирани форми на социална грижа, която Църквата установява с налагането на ксенодоксията (*ξενοδοχεῖα*, *xenodochia*) като основен носител на социални грижи в средата на Ранното средновековие.

⁵¹ За последен път *diaconia* като институционална форма на грижи се споменава в *Liber Pontificalis*, при управлението на папа Лъв III (795–816) (Dey, H., 2008: 416).

Форми и етапи на институционална грижата. Еволюция на подпомагането на бедни и нуждаещи се – от ксенодоксия (*xenodochia*) към здравна и социална защита (*hospital*) (III–VII/VIII в.)

Появата и развитието на ксенодоксиума (*ξενοδοχεῖα*, *xenodochia*) като организационна форма за социално-здравна грижа през Ранното средновековие до голяма степен може да се разглежда като еволюционен процес, свързан с все по-задълбочаващите се проблеми, които бедността и нищетата пораждат. Необходимостта християнското милосърдие и помощ да се концентрират към все по-нарастващите нужди, на които Църквата се опитва да отговори чрез по-ефикасно и целенасочено подпомагане, води до определени структурни промени, изразяващи се в преход от благотворителност към функционално институционални форми на социална грижа (Чавдарова, А., 2012: 21).

В края на III и началото на IV в. сред основните фактори, оказващи пряко въздействие върху протичащите процеси, тук могат да бъдат посочени както невъзможността на *дяконията* (*diaconiae*), като неформална благотворителна служба с филантропски характер, да задоволява все по-нарастващите нужди от подпомагане, така и на внушителния брой бедни и нуждаещи се, които се превръщат в основен приоритет и грижа за Църквата⁵². Показателен пример за състоянието на бедността и нищетата, налагащи прилагането на активна социална ангажираност като основен християнски дълг от всеки, може да бъде открит в думите на св. Йоан Златоуст (349–407), който призовава всеки християнин:

Ако види някого в скръб или нужда, да не бъде глух и спял за неговото страдание, а да помогне на нуждаещият се, независимо дали е езичник или евреин, защото дори и ако той е невярващ, все пак има нужда от помощ (Holman, S., 2010).

Неговите думи, както и налагащото се положение на християнската религия (след 313 г.), постепенно задават новата институционална рамка на религиозното милосърдие и помощ, чрез които Църквата (и светската власт – б.а.) се опитва не само да отговори на съществуващите социални проблеми⁵³, но и да наложи една по-ефективна и целенасочена форма на институционална грижа (Dey, H., 2008: 406–407; Чавдарова, А., 2012: 21).

⁵² През 347 г. на Сердикийския събор (дн. София) Църквата установява определени правила със социална насоченост, в съответствие с които свещенослужителите са длъжни да помагат на сираците и вдовиците (Валивахина, Д., 2016: 13).

⁵³ През 320 г. Църквата получава определени автономни права и държавна помощ за извършване на своите благотворителни дейности. Така например всички институции с благотворителна цел са освободени от натурални данъци (*munera sordida*) и такси (*collatio lustralis*), което им позволява да отделят повече средства за изхранване на гладните.

След I Вселенски събор (325), паралелно с институционалното укрепване на Църквата и нейното организационно структуриране, се пристъпва към реализирането на определен набор от социални мерки и инициативи, свързани с подпомагането и грижите за бедните и болните. Следвайки примера на ранните благотворителни институции и филантропската дейност, която император Константин (280–337) и неговата майка развиват⁵⁴, през **330 г.** официално в християнското пространство на източната Римска империя като нова форма на подпомагане навлиза грижата и гостоприемството (*xenodochium*) за болните, бедните, вдовиците и поклонниците (Theophanis chronographia. 1883: 29; Miller, T., 1997: 21).

Появата на ксенодоксията (*xenodochia*) като еволюционно развитие на дяконията (*diaconia*) в нейния най-общ смисъл също може да се възприема като съвкупност от благотворителни действия и милосърдие, които за разлика от раннохристиянските форми на подпомагане сега се осъществяват изцяло като **християнско служение**. Важен елемент, оказващ определено влияние върху протичащите процесите, но същевременно намиращ се в пряка зависимост с институционалното развитие на църковната социална работа, се явява взаимодействието и общението с монасите и монашеската институция. Физическият съюз, установен между монашеството и институционалната грижа за бедните и нуждаещите се, в последствие се превръща в онази стабилна основа, върху която Църквата ще развива своята социална дейност в периода на Ранното средновековие между IV и IX в.

За начало на първата подобна структура, която ще се превърне в утвърден модел за организиране на ксенодоксията, няма еднозначни мнение както в историческите документи, така и сред самите историци⁵⁵. Въпреки че християнската палеография споменава създаването на подобна институция (*xenones*) към църквата в Антохия⁵⁶, за такава може да се приеме и определи най-известната засвидетелствана в историческите извори раннохристиянска структура от подобен вид – „домът за бедни“ (*πτωχοτροφεῖα*, *ptochotropheia*), изграден

⁵⁴ През 332 г. император Константин предоставя определена част от публичните средства и приходи от данъци на църковните институции за финансова издръжка на благотворителните структури. Наред с това за подпомагането им с хранителни припаси се отделят определени количества от държавните доставки на зърно (*cura annonae*) (Miller, T., 1997: 21).

⁵⁵ Според съществуващите източници като ранни форми на *xenodochium* тук могат да бъдат определени изградената като болнично заведение странноприемница в Антиохия от епископ Леонтий (344–358) 360 г.; създаденият „*πτωχοτροφεῖα*“ от Евстатий в Себастья (357–377), който Василий всъщност разширява като пространство, концепция и разнообразие на „предлаганите услуги“; в Александрия от св. Йоан Алмсгивер (610); в Ефес от епископа, Брасиан (Miller, T., 1997: 57).

⁵⁶ В текста на *Chronicon paschale* няма изрично упоменаване за съществуването на подобна структура, а само че гостите и непознатите (ξένοι) при Църквата се обгрижват от благочестиви и доблестни мъже (дякони) (пак там).

от св. Василий Кесарийски (Велики) (330–379). Наречен „Basiliada“⁵⁷, той възниква и се развива между 369–373 г. в Цезарея (дн. Кападокия) като първообраз на съвременно социално-здравно заведение. Осигуряващ различен диапазон от грижи, най-вече по отношение на задоволяване с храна и подслон (гостоприемство за чужденци) на бедни, болни и нуждаещи се, той става изключително популярен в християнския свят.

Изграден извън пределите на града, този „нов дом на изцелението“, както той е определен, се възприема като противоположност на „съкровищницата на богатството и благочестието и всички онези (богатите – б.а.), които имаха там имоти, в които то се съхранява“. Неговият комплекс, който е предназначен да се грижи изцяло за душите на болните, бедните и прокажените, е „място, в което те се разпознават не по имената си, а по телесния си вид и недъзи“. Останали *остракирани* от обществото поради своя социален статус, преживяващи в дехуманизиращи условия на границата на физическото си оцеляване, тези най-болни от нуждаещите се, оприличавани на мъртъвци преди смъртта им, се превръщат в обект на християнското милосърдие, осигуряващо им правото на живот и съществуване. Независимо от безнадеждното им състояние св. Василий смятал, че за тях все още съществува надежда и че те заслужават грижи и внимание, към което той и призовава (Miller, T., 1997: 52–53). Така покрай бедните нуждаещи се епископът приютява и прокажените, което кара съвременниците му да го определят като социално-здравно заведение, препокриващо се с разбирането за „дом на изцелението“ (Gregory Nazianzen. Oration 43).

В последствие създадената институционална организация, съчетаваща християнското монашеско милосърдие с медицински грижи, става изключително популярна и извън пределите на Кападокия, превръщайки се в образец и модел за развитие на манастирските институционални комплекси⁵⁸. За тяхното наименование се използва първоначалната гръцка форма на термина *ξενοδοχεῖα* (от гръцки *ξένος* – „непознат, гост“), който в последствие се латинизира и прониква в западноевропейското пространство, където стават популярни като *xenodochia* (Чавдарова, А., 2012: 21–22).

Сред първите засвидетелствани от палеографите структури от подобен вид, които се развиват под непосредственото въздействие на новите институционални форми, тук могат да бъдат открити *ξενοδοχεῖα, νοσοκομεῖα* в Едеса (373), основана от св. Ефрем Сирий (306–373), и тази в Константинопол

⁵⁷ По-подробно за нея вж.: Fedwick, P. (1979) The Church and the Charisma of Leadership in Basil of Caesarea; Miller, T. (2011) Basil's House of Healing. – *Christian History Magazine: Healthcare and Hospitals*, Issue 101, 13–17.

⁵⁸ С този термин се обозначават такива заведения, в които се настаняват вдовици, стари и немощни хора, пилигрими, болни и чумави, за които грижа полагат лекари, санитарни и различни църковни структури (дякони, монаси и др.) (Чавдарова, А., 2012: 22).

(381–398) от св. Йоан Златоуст (349–407). Специфичен елемент от тяхната дейност се явява фактът, че те са изцяло пригодени като социално-здравни заведения, като това в Едеса е с повече от 300 легла за болни и нуждаещи се. За издръжката им се регламентира събирането на определени средства и храни, с които не само да се облекчи тяхното положение, но и се полагат определени болнични грижи. По отношение на тяхната функционалност тук могат да бъдат визири думите на св. Йоан Златоуст, перифразирани от неговия биограф Паладий, който, описвайки страданията на нуждаещите се, определя тези структури като:

Места, в които има различни форми на болка и страдание – духовни и физически, породени поради различни причини, на които ние трябва да дадем помощ и утеха (Palladii. Dialogus De Vita S. Joannis Chrysostomi: 32).

Въпреки ясно определения им профил те възникват като комплексни социално-здравни заведения, предоставящи както болнична грижа, така също храна и подслон за бедните и нуждаещите се. Независимо от различните наименования, засвидетелствани в агиографската литература и палеографските източници, постепенно в периода между II и IV в. *ξενοδοχεῖα*, *νοσοκομεῖα* и *πτωχοτροφεῖα* започват да се отъждествяват със събирателния термин „ксенодоксия“ (*ξενοδοχεῖα*), който добива широка популярност в целия християнски свят.

Показателен за бързото разпространение и значимостта на ксенодоксията през IV в. като социална институция е фактът, че само няколко десетилетия след нейната поява, във връзка с възникналата езическа реакция при император Юлиан Отстъпник/Flavius Claudius Iulianus (360–363), тя е давана за функционален пример и модел на институционална грижа. Като важен аспект от политиката му за противопоставяне на сериозната християнска конкуренция в социалната сфера, възхищавайки се на тяхната благотворителност, той призовава и увещава езическия първосвещеник на Галатия (*Γαλατία*, *Galatia*) Арсаций/Arsacius (*Julian the Apostate. Letter to Arsacius/22*) да открие във всички големи градове на неговата провинция такива заведения, „подобно на християнските институции (*ξενοδοχεῖα*, *xenodochia*), които да предоставят на нуждаещи се бедни езичници (*ptochoi*, *penetae*) и чужденци (*xenoi*) различни грижи, както „безобразните галилейци“ (християните) са използвали, за да спечелят за себе си толкова много привърженици“. За издръжката на тези *ксенодоксии* император Юлиан обещава да отпуска годишно по 30 000⁵⁹ *modii* зърно и 60 000 *xestai*⁶⁰ вино, което е показателно за нивото на бедните и контингента от нуждаещите се през този период (Miller, T., 1985: 73; Hendrik, W., 2008: 403).

Въпреки че след V в. в рамките на Източната римска империя институционалната грижа бележи значително развитие, тя не се възприема едноз-

⁵⁹ *Modius* – равняващ се на 8,73 l.

⁶⁰ *Xestes* – равняващ се на 0,5 l.

начно. Така например епископа на Едеса Рабула (411–435) определя своята институция (*ξενοδοχεῖον*) не само като място за пътници, гости, бедни и нуждаещи се, но също така като приют за бедни и болни⁶¹. Независимо от това че в официалните актове (Juliani. Epitome, cap. 32)⁶² функциите на ксенодоксията (*ξενοδοχεῖα*) не се възприемат като тъждествени на болнично заведение или болница (*πτωχοτροφεῖα*), с термина често се препокриват всички функционални форми на институционална грижа, която църковните структури развиват до средата на IX в.⁶³.

Едва в края на посочения период при управлението на император Роман I Лакапин (920–944) силно диференцираното разбиране за ксенодоксия по своята структура вече може да се отъждестви много повече със съществуващите в Западна Европа манастирски комплекси и техните сгради за представителни нужди (гости) (*hospiciis officialium ubi esse debeant, domus hospitum*), които значително променят функционалното си предназначение (Miller, T., 1985: 27).

Моделът, по който този вид социални заведения се утвърждават не само на Изток (след 375 г.)⁶⁴, но в следствие и в цялото западноевропейското пространство, става след религиозна санкция на провения се IV Епископски събор в Турино (398–399) (*Corpus christianorum*)⁶⁵. Според приетите решения, регламентиращи институционалната грижа на Църквата по отношение на бедните и нуждаещите се, всички епископи в Северна Италия и Галия (дн. Франция) се задължават наред с богослужебната си дейност да изградят и издържат, паралелно с религиозните структури, социални заведения, каквито са съществуващите *ксенодоксии* (Mathisen, R., 2013: 266–267).

⁶¹ Подобен пример, отнасящ се до двойното предназначение на съществуващите по същото време „страноприемници“, разположени в Йерусалим, дава и Прокопий Кесарийски. Определяя ги като социални домове, той ги подразделя на две категории заведения: първото на място, даващо прибежище на чужденците, а другото за отдиш и грижи на болените бедни (Procopius, De aedificiis. V, 7 p. 349–350).

⁶² *Xenodochium id est locus venerabilis in quo peregrini suscipiuntur* – това е място, където пътниците се стабилизират физически (Juliani Epitome, cap. 32).

⁶³ В енциклопедичен лексикон *Σοῦῖδας (Suidas, Cyda)* от X в. *ξενοδοχεῖον* се определя само като институция за приемане на гости, без да се дават никакви препратки, че тук се прилагат и други форми на грижи (Suidae Lexicon, Graece & Latine. T. III, John Adams Library 1826, Boston Public Library).

⁶⁴ За това свидетелства както изграденото по същото време от св. Ефрем Сириец (ок. 306–373) в Ефес заведение с 300 легла за болни и нуждаещи се, така и речта на епископ Григорий Богослов (Gregory Nazianzus), произнесена в Цезарея около 375 г., която се определя от християнската историография като емблематична за насоките и същността на социалната работа на Църквата през Ранното средновековие (Чавдарова, А., 2012: 21; Windemuth, M., 1995: 21).

⁶⁵ За него вж.: Mathisen, R. (2013) The Council of Turin (398/399) and the Reorganization of Gaul ca. 395/406 Journal of Late Antiquity, Volume 6, Number 2, Johns Hopkins University Press.

По модела на източнохристиянските ксенодоксии след IV в. на Запад бързо започват да се създават и организират множество подобни заведения, осигуряващи както подпомагане на бедните и нуждаещите се, така и на социална грижа и защита за многобройните християнски поклонниците по дестинациите, свързващи Източното Средиземноморие и Северна Африка с европейското пространство.

Приблизително по същото време (400), когато тези социални форми се утвърждават и получават институционална регламентация в европейското пространство, римският сенатор Памахий (†409), съвместно с матроната Фабиола⁶⁶, основават първия засвидетелстван в западнохристиянския свят *xenodochium* в Порто край Рим. В него те, следвайки примера на дякон Лоран, събирали всички бедни и нуждаещи се от улиците на града (Madigan, K., C. Osiek, 2005: 14–15; B., Koet, E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 133–134). По своя концептуален план и структура тяхното заведение се доближава много до описаната от св. Григорий Богослов „Basiliada“ (Gregory Nazianzen. Oration 43), в която на първо място се признавали морални ценности като чувство за хуманност и грижата за бедните и болните. Облекчавайки тяхното нещастие и страдание, християнското милосърдие и грижа за бедните и болните навлиза в нов етап на институционално развитие (St. Pammachius. Ep. LXVI, P. L., XXII).

Постепенното утвърждаване на ксенодоксията в Западна Европа като институционална форма на социална грижа за бедните и нуждаещите се придобива своя завършен вид в края на VI в., когато прониква и в пределите на варварския свят. Сред най-значимите и представителни институции, които са засвидетелствани през този период, може да бъде отбелязана тази в Августа Емерита (Мерида) Визиготска Испания, основана през 580 г. от епископ (дякон) Масона (571–605) (Cruz, P., 1995: 309–316; Garsia B., 2003: 431–432). От фрагментарните сведенията, които Павел Дякон⁶⁷ оставя за нея, е известно, че той изгражда тази ксенодоксия върху вече съществуващо по-рано болнично заведение (*hospitalia*), вероятно римски *valetudinarium*, „присвоявайки“ го за целите и нуждите на християнското милосърдие. Този комплекс до голяма степен съчетава както елементи на поклонническия приют с болнична грижа, така и широк диапазон от социални функции. Показателен факт за това е желанието му, където и да бъде открит болен или нуждаещ се (немошен) човек, независимо от това дали е „роб, свободен, християнин или евреин“, да бъде донесен на ръце в тази болница (*hospitalia*), в която да му се осигури храна, легло и подслон (Католическа енциклопедия, Т. 7.djvu/ 542; Cruz, P., 1995: 314–316; Garsia, B., 2003: 432).

⁶⁶ За нея вж. бел. 32 и (Послание към Римляните. 16:1–2; Madigan, K., C. Osiek, 2005; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 133–134).

⁶⁷ Vitas sanctorum patrum Emeretensium. (Paul the Deacon. Lives of the Fathers of Mérida.)

Съществено специфичен елемент в цялостната дейност на така изградената структурна организация е, че наред с пряко регламентираната институционална грижа се прилагат определени форми, свързани и с **материалното подпомагане** на нуждаещите се. Насочено основно към извънградското население, чрез прилагането на система от действия тя се свързва както с безвъзмездното раздаването на продукти от първа необходимост (вино, пшеница, зехтин и мед), така и на отпускането на публични средства (кредит), обезпечени чрез депозит от 2000 солида, който дяконът в базиликата на Мерида отпуснал, за да могат нуждаещите се да вземат заеми. Така значително излизаща от рамките на съществуващите структури от този период, в много отношения тя носи заряда на съвременните модели за социално подпомагане, нареждайки я сред едно от достиженията на ранносредновековната институционална грижа (Cruz, P., 1995: 316–317).

Преливането на функции между *xenodochia* и *hospitalia*, което започва все по-осезателно да се забелязва през следващите два века, с течение на времето води до тяхното постепенно възприемане като тъждествени институционални структури. Често места, които започват да се определят като *hospitalia*, предлагат освен храна и подслон за бедните и нуждаещите се, така и болнична грижа, характеризирайки ги нееднозначно със съществуващите ксенодоксии. Като доказателство за тяхната тъждественост може да бъде определено решението на Събора в Орлеан (549) четвърт част от приходите на Църквата да отиват и за тяхната издръжка (15 Канон)⁶⁸.

Повечето от тези заведения, изградени в градска среда, често се позиционират в непосредствена близост или в самото епископско средище, или до градската катедралата, образувайки по този начин единен комплекс от сгради – болницата и Божия дом (*domus dei episcopus, domus dei Dieu*). Така например основаната от известния византийски стратег Велизарий по време на понтификата на папа Вигилий (537–555) ксенодоксия на Виа Лата („Широката улица“) в Рим или тази, спомената в две писма на папа Григорий Велики (590–

⁶⁸ „Относно болницата (*xenodochia*), която много благочестивият крал Хилдеберт I (Childebert I) и съпругата му, кралица Ултраготе (Ultrogothe), основали, от божествено вдъхновение, в град Лион и която потвърдихме по тяхно искане. Устав на фондациите и разпределението на ресурсите чрез трайна наредба, която разпорежда: Нито понтифите, нито един прелат от Лионската църква да не отнемат нищо от владенията, обичаите и конституциите на споменатата болница, но, напротив, да гарантират, че тази фондация няма да пострада при нейното поддържане, нито ще бъдат в неин ущърб, нито ще намалят приходите, от които се издържа; да осигурява ревностни и богобоязливи служители според целта на фондацията; грижите и броят на болните, приемането на поклонници, да се полагат там постоянно, без никой да им вреди. Ако някой, независимо от неговата власт, се опита да наруши тези разпоредби и реда в болницата, така че тази болница, не дай си боже, престане да съществува, нека бъде ударен като убиец на бедните, с неотменима Анатема“ (Concilia antiqua gallia: 281) – <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57641x/f314>.

604)⁶⁹ в близост до базиликата „Свети Петър“, през VIII в. вече са известни като *hospitalia*. Подобна еволюционна промяна показва определена трансформация в наименованието, но не и във функционалното им предназначение. Именно осъществявайки подобно институционално взаимодействие, интегрираната система на различните религиозните структури спомага Църквата не само да обединява, но и да прилага всички социално защитни функции, които тя реализира през целия разглеждан период.

Съществено важна промяна, която може да се отвори най-вече във връзка със социалната защита на увеличаващия се контингент от градската беднота, настъпва, когато цялостната организация на грижите започва постепенно да се осъществява от **немонастирските болнични заведения и приюти**, които се развиват в градското пространство. Тяхната поява се свързва със съществуващите дотогава под различна форма домове за настаняване на бедни и нуждаещи се (*diaconia*, *xenodochia* и *hospitalia*), които се развиват около най-важните градски катедрали или църкви, но стават по-известни с наименованието „Hotel de Dieu“ (Дом на Бога, Божи дом)⁷⁰ (Miller, T., 1997: 41; Mackay, D., 1923: 12).

Първите сведения за създаването на подобни **градски приюти** могат да бъдат отнесени към средата на VI в., когато епископът на Париж св. Ландри/Landericus изгражда болница с приют (*infirmaria pauperum*) (651)⁷¹, която по-късно се превръща в небезизвестния Hôtel-Dieu de Paris (New Catholic Encyclopedia, 2003: 127). Въпреки че даването на милостиня и подпомагането на нуждаещите се в градовете се счита за приоритет основно на Църквата, голяма част от градския елит също се включва в неговото финансиране с цел не само да защити местното/собствено население, но и да ограничи контингента от прииждащи бедни. Така „благотворителните домове“, независимо от религиозната си принадлежност към определен орден⁷², се ръководят и от миряни, които извършват своята благотворителна дейност (служение) освен чрез набиране на средства, посрещане на поклонници, **грижи** за сираци, бедни,

⁶⁹ Gregorii I Papae. Registrum epistolarum. (MGH)

⁷⁰ Mackay, D. (1923) Les hôpitaux et la charité à Paris au XIIIe siècle. Paris, E. Champion.
Guigue, M. (1876) Notre-Dame du Pont (Hôpital Notre-Dame de Lyon). – Société littéraire, historique et archéologique de Lyon. Années 1874–1875, pp. 306–328.

⁷¹ Според различни мнения (Miller, T., 1997: 41) нейното основаване се поставя в широките граници VII–IX в., като някои я отнасят към 660 г. (Хасер (IV, 28), Де Герандо (IV, 248) през 800 г., а според Lallemand (II, 184) тя се споменава за първи път едва през 829 г. (вж.: Coyesque, E. L'Hotel-Dieu de Paris au Moyen Age, I, 20).

⁷² Отначало те все още не са част от религиозни ордени, но постепенно Църквата в процеса на своето институционално структуриране ги задължава да положат обет за целомъдрие и нестяжание – т.е. безкористност, милосърдие, без да получават за това видими облаги.

слаби и немощни (**погребения**), така и чрез наемането на медицински лица за нуждите на лазарета.

В много отношения и тук могат да бъдат открити елементи на институционално взаимопроникване, изразяващо се в пълно препокриване на функциите, характерни за протосоциалните структури, в които грижите за нуждаещите се са поверени на *дяконите* и *дяконисите*. Именно те като първична форма на медицински персонал се набират по модела на раннохристиянските общини от средите на вдовиците и грешните жени, които предлагат помощта си като християнски дълг или покаяние за греховете си. Въпреки че техните познания и грижи остават на много ниско ниво, а смъртността в подобни институции е често много висока, те полагат основите на съвременното разбиране за болнична помощ и грижи за безпомощните и нуждаещите се бедни. Така, подобно на много социални заведения от онази епоха, общите усилия в последствие спомагат институционалната грижа, която те развиват, по-тясно да се професионализира, за да може през XVII в. съществуващата вече система на Hôpital de la Charité да придобие съвременното разбиране за болнична грижа, която днес познаваме (Чавдарова, А., 2012: 95–96).

Въпреки че тяхното функциониране се подчинява на християнското разбиране за милосърдие и грижа към бедните и нуждаещите се, усложняващото се взаимодействие на вътрешно институционално ниво, както и между религиозните структури и светската власт, водят до съществени промени в тяхната дейност и насоченост. Опит за подобна църковна регламентация, свързана с регулацията на тези институции и тяхната дейност, могат да бъдат открити в препоръките на папа Сергий I (687–701), който определя подобни заведения и домове да бъдат уреждани задължително към по-големи градските църкви или катедрали, в които да могат да се настаняват всички нуждаещи се, болни и деца сираци (*Liber Diurnus Romanorum Pontificum*).

Тези правила са препотвърдени през 803 г. в цялото Каролинско пространство на Франкската империя при управлението на император Карл Велики (747–814), който наред с другите значителни реформи, които провежда по отношение на църковните институции, препоръчва грижите за болните и бедните да бъдат осъществявани само в онези заведения, които са пригодени към съществуващите градски катедрали и манастири (*Capitularia regum Francorum. Additamenta ad Pippini et Karoli M. Capitularia* I 803, 111). Както споменава архиепископът на Реймс Хинмар в своето произведение „*Capitula synodica*“ (*Hincmar of Reims, Capitula synodica*), той увещавал духовенството да поеме и задоволява изцяло нуждите на болните и бедните, които нямат възможност да плащат своя десятък или не могат да оцелеят без проява на християнско милосърдие (Theodulf of Orleans, *Capitula ad presbyteros*).

Тези правила впоследствие се утвърждават и канонично на провеля се през 816 г. Събор в Аахен, когато в решенията на Консилиума се приема задължителната формулировката, че:

всяка катедрала трябва да има свой собствен приют (hospital), в който да се настаняват бедните и скитащите, като средствата за тях да се събират чрез десетък, плащан от канониците (Windemuth, M., 1995: 45; Чавдарова, А., 2012: 41).

Показателен факт за тяхното широко разпространение дават историческите сведенията, констатиращи съществуването на подобен тип заведения в широкия ареал на европейските средновековни държави, които могат да бъдат открити както на Изток (Константинопол, 602 г.; 803 г.; 843 г.)⁷³, така и на територията на Франкската империя (Аахен, след 816 г.; Бремен, 865 г.)⁷⁴, днешна Франция (Hotel de Dieu de Lyon, Hôtel-Dieu de Paris, l'abbaye de Nivelles, 877 г.)⁷⁵, Италия (най-голямата от този период – Hospitale Sanctus Spiritus, 717 г.; Hospitale Sanctus Peregrinus, 800-817 г.), Англия (Hospital⁷⁶ of St. Leonard, York, 936 г.).

Към началото на IX в. *xenodochia* и *hospitalia* като християнски институционални структури, регламентирани грижата за бедните, болните и нуждаещите се, претърпяват съществени промени и трансформация. Така например по същото време, когато протичат посочените процеси, епископът на Орлеан – Теодулф/Theodulf d'Orléans (†821) ги описва и характеризира „като благотворителни заведения“, в които уморените и нуждаещите се получават социална подкрепа и медицински грижи, утешавайки техните скърби⁷⁷, обосновавайки се с повелите на Христос⁷⁸ (Theodulfus. Epistola 15; MGH; Miller, T., 1997: 41).

⁷³ Сред големите болници във византийската империя (Константинопол) от този период, които могат да бъдат посочени, са тези, основани и развивани от св. Йоан Златоуст (349–407), император Маврикий (582–602) и императрица Ирина (797–802) (Miller, T., 1997: 62; Димитров, Д., 2013: 320–323).

⁷⁴ През 865 г. епископът на абатство Корвей (Corvey), в последствие архиепископ на Хамбург Ангар (Ansgar) (801–865), основава болница в Бремен, която посещава ежедневно.

⁷⁵ Абатство Нивел (877) е обозначавано като „*domus hospitalis de Nivella que dicitur ad Sepulcrum*“ (Chantinne, F., 2015).

⁷⁶ През 936 г. крал Етелстан (894–939) създава болничен комплекс, който в много отношения е междинно структурно обединение, осъществяващо както грижа за болните и прокажените, така и подслон (приют) за пътници и нуждаещи се, класифициращ го едновременно като *xenodochium* и *hospitalia* (Cullum, P., 1989: 2).

⁷⁷ „Exul, inops, pauper, tristissimus, anxius, egens, Spretus et abiectus est ubi sive dolens“ (Theodulfus. Ep. 15).

⁷⁸ ...дойдете вие, благословените на Отца Ми, наследете царството, приготвено вам от създание мира; защото гладен бях, и Ми дадохте да ям; жаден бях, и Ме напоихте; странник бях, и Ме прибрахте; гол бях, и Ме облякохте; болен бях, и Ме посетихте; в тъмница бях, и Ме сподоихте...доколкото сте сторили това на едного от тия Мои най-малки братя, Мене сте го сторили (Мат. 25: 31–46).

Развиващи се като неманастирски социално-здравни заведения в градска среда, и те претърпяват естествен упадък в резултат на задълбочаващите се социални процеси, които настъпват в западноевропейското ранносредновековно общество. Процесите, които феодализацията поражда, генерира значително увеличаване на градската и селска беднота. В условията на значително нарастване на контингента от нуждаещи се осигуряването на благотворителна християнска помощ и милосърдна грижа от Църквата вече се оказва разпокъсано и неефективно.

Поради лошото състояние, в което те изпадат, и невъзможността да оказват адекватна медицинска и социална помощ, се налага персоналът, който се грижи за нуждаещите се, да извършва много ограничени дейности и медицински манипулации. Същевременно лекарите, които са наемани от Църквата, въпреки добрата си подготовка започват постепенно да се насочват към градските болници, където могат да специализират и да получават по-високо възнаграждение от частна практика. Така, оказали се в очевидна невъзможност да отговорят на обществените изисквания и нужди, те, въпреки че не губят своето влияние, са принудени да преминат към нови форми на структурирана институционална грижа, която се опира на манастирите.

Форми на социални грижи и защитата на нуждаещите се от манастирите (IV–IX в.)

Началото на монашеско милосърдие и регламентирането на монашеската грижа през Ранното средновековие традиционно се свързва с източнохристиянската традиция, която след V в. навлиза и в западноевропейското пространство⁷⁹. Още с появата на монашеското движение в Египет и Леванта през III–IV в. монасите – кеновити (*κοινοβίος*), наред с призванието си да служат на Бога, следват като християнски дълг принципите за милосърдие, полагайки грижи към нуждаещите се и онези, които са бедни против тяхното желание (*paupers inviti*).

Цялостният процес, свързан с тяхната организация и прилагането на институционални форми на християнска грижа, постепенно се регламентира и осъ-

⁷⁹ За историята на монашеството вж.: Prinz, F. (1965) *Frühes Mönchtum im Frankenreich. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung*, Oldenbourg, München; Lawrence, C. (2015) *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. Taylor & Francis; Crislip, A. (2005) *From Monastery to Hospital: Christian Monasticism and the Transformation of Health Care in Late Antiquity*. Ann Arbor, University of Michigan Press; Поснов, М. (1927) Монашеството през IV–XI векове. – *ГСУ БФ*, Т. IV, 1926/27, 63–104; Поснов, М. (1927) История на християнската църква. – *ГСУ БФ*, Т. I, 1923/25, 143–162.

ществява чрез въвеждането на религиозно-структурна организация и правила (*regula*)⁸⁰, по които манастирите действат като социално-здравни институции.

Следвайки насоките и модела на монашеската традиция за милосърдие в края на IV и началото на V в., манастирите се превръщат в притегателен център за изхранването и приютяването на бедните, болните и нуждаещите се. Така в рамките на Източната римска империя манастирските структури и техните най-ярки представители постепенно утвърждават тяхната социална роля и функции (Crislip, A., 2005: 35). Развиващи се в големите градски центрове като Константинопол и Цезарея, те се явяват основни носители на социални грижи за градската беднота, към които те не само се насочват, но и намират подкрепа, когато трябва да се прилагат подпомагащи действия. Показателен пример за това са думите на Константинополския архиепископ Йоан Златоуст (347–407), който посочва, че около 400-ната година в града има 50 000 бедни и настоява за тяхното подпомагане (Чавдарова, А., 2012: 21).

Като резултат от протичащите процеси, свързани с регламентирането на манастирската институция на провения се IV Вселенски събор в Халкедон (451)⁸¹, всички служители на ксенодоксии, кеновии, благотворителни центрове и организации за подпомагане на бедните и нуждаещите се се групират под общия знаменател на манастирското духовенство (монаси – *κοινόβιος*) (8 Канон)⁸².

По същото време, когато манастирите се утвърждават на Изток, монашеското милосърдие навлиза и в западноевропейската практика, където практически то се разглежда и възприема като тъждествено на служението в *diaconia*, *hospitalia* и *xenodochia-ma*. По своя характер и функции манастирските общности, които започват да се развиват и като *благотворителни* институции, чийто членове (*diaconitae*) подпомагат бедните и нуждаещите се, се възприемат първоначално като **манастирски-диаконии** (*monasteriis diaconiae*)⁸³ (Dey, H., 2008: 411).

Независимо от ограничената информация за конкретните условия, при които манастирите (невинаги – б.а.) приемат миряните, тук може да бъде от-

⁸⁰ Тук могат да бъдат визирани правилата на: св. Антоний Велики (251–356), „*Κοινοβιακός*“ от св. Пахомий Велики (292–348), „*Аскетикона*“ на Василий Велики (330–379), „*De institutis coenobiorum*“ от Йоан Касиан (360–435), „*Regula Sancti Augustini*“ на св. Августин (354–430) и „*Regula Sancti Benedicti*“ на Бенедикт от Нурсия (480–550).

⁸¹ Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνος Concilium Chalcedonense. За него вж.: Флоровски, Г. (2000) Източните отци. Т. 1. София, Симолини 94.

⁸² В последствие препотвърдени през 529–534 г. в Свод на гражданското право (*Corpus Iuris Civilis*) на император Юстиниан I Велики/Iustinianus I (482–565) Правило 8: *Клирици при сиропиталища, манастири и при мъченически храмове, според преданието на светите отци, нека са под властта на епископите от градовете* (Codex Justinianus I.3).

⁸³ Hic dimisit omni clero, **monasteriis diaconiae** et mansionariis auri libras XXX (LP, I, p. 364; John V, 685–686).

четена определена специфика в прилаганата от тях институционална грижа. Очевидно е, че през този начален период цялостните процеси протичат доста бавно и неравномерно, като често се прави разграничение както между *monasterium* и *diaconitae*, така и на самото пространство в него.

Така например според житието на св. Коломбан/Columbanus (540–615) (*Vita Columbani*) се прави съществена разлика между манастира в тесния смисъл на термина, като защитено/затворено пространство, и мястото за подслоняване на бедни, гости и нуждаещи се (страноприемница, *xenodochium*). Това недвусмислено личи от факта, че през 603 г. при посещението на бургундския крал Тиери II Thierry II/Théodoric II, (587–613)⁸⁴ в абатството Луксейл (*Luxeuil*)⁸⁵ той се оплака на епископ Коломбан:

...че се отклонява от християнските принципи и обичаите на страната му, като не позволява на всички християни да влизат в манастира, за да получат грижи и подслон.

С обичайната си дързост и стоицизъм той отговоря на критиките на краля, заявявайки, че:

...в манастира нямат установена практика да се пускат за престои светски лица, непознати в религиозния живот, нито такива, които да влизат в обителта на Божите слуги без нужда, но че има подходящи манастирски помещения, готови да приемат всички гости, които дойдат.

Тогава кралят под заплаха заявява:

Ако искате да получите даровете на нашата щедрост и подкрепата, всички нуждаещи се и гости трябва да могат да влизат, когато дойдат при вас.

Божият човек отговоря:

Ако се опитате да подкопаете това, което досега беше подчинено на утвърдените от религиозния ред (манастирски правила), то нека се знае, че ще се справим и без вашите дарове и цялата помощ. И ако сте дошли тук, за да унищожите общностите на Божиите слуги и да оскверните реда, то знайте, че скоро вашето царство напълно ще се сруне и ще изчезне с всички кралски потомци“ (*Vita Columbani. Jonas, Vita Columbani, I, 22*) (Krusch, B., 1905).

Както се вижда от съдържанието на текста, през посочения период християнските принципи за милосърдие чрез оказване на гостоприемство в манастирите се налага не само като институционална грижа от Църквата, но очевидно се регламентира и от светската власт, което недвусмислено личи и от думите на бургундския владетел. Съществуващото противоречие и породеният конфликт до голяма степен могат да се разглеждат като резултат от факта, че в западноевропейските манастири като изолирани общности все

⁸⁴ Chronique de Frédégaire, 183–184.

⁸⁵ Abbaye Saint-Pierre-et-Saint-Paul de Luxeuil.

още нямат установена практика не само да имат общение със светски лица, но също така и да приютяват и подпомагат гости (и нуждаещи се) в манастира.

Като безспорен факт по отношение на възможностите и постепенния процес, свързан с налагането на изключителното право на институционалната грижа от църковните институции, могат да бъдат посочени в техните значителни икономически и финансови ресурси, което ги превръща в основен субект за задоволяване на социални нужди.

От края на VII в. (680) изразът *monasteria diaconiae* официално започва да се използва във връзка с монашески общности, които имат за задача да оказват помощ, като доставят зърно на нуждаещите се в случай на масов глад или пандемии. Тази практика за първи път се установява при понтификата на папа Сабинян (604–606), когато той нарежда безплатното раздаване на зърно и храни при масовия глад, избухнал в Рим през 605 г., като това става изцяло за сметка на Църквата чрез „*diaconiae, monasteria* и *xenodochia*“ (*Sancti Gregorii Magni vita*, PL 75, col. 58) (Dey, H., 2008: 415).

Показателен факт за значителното преливане на функции, което често поставя тези благотворителни структури под общ знаменател, може да се открие в наименованието и дейностите, които те изпълняват. Така например в края на VII в. **дяконите** към *Hospitale Sanctus Peregrinus*, заедно със своите земи и стопански постройки, както и с прилежащите ферми и къщите на селското население, преминават под управлението на гореспоменатата конгрегация на монаси в същия този манастир (пак там: 416).

Всички тези монашески органи на църковното милосърдие следователно могат да се разглеждат като тъждествени, разпределяйки си основните отговорности по подпомагането на нуждаещите се с храна и подслон, докато социално-медицинските грижи за определени категории имат по-специфична насоченост, която се вмениява на големите манастирски комплекси.

За разлика от градското монашество, което първоначално предоставя своята помощ на бедните и нуждаещите се като основна част от своите задължения, манастирските киновии (*κοινόβιος*), развиващи се като анахоретски общности, бавно възприемат апостолския призив за подпомагане, често влизайки в противоречие с разбирането им за въздържание и общение със светски лица.

Значителен принос за преодоляване на този процес и утвърждаване на монашеската грижа в западноевропейското пространство без съмнение може да бъде отредена на дейността на св. Бенедикт Нурсийски, който чрез регламентираните от него правила за манастира в Монте Касино (около 529 г.) успява да наложи християнското разбиране за милосърдие и помощ към ближния като основен монашески дълг и мироглед.

Въпреки че монашеската/манастирска грижа като традиция навлиза чрез Правилата на св. Бенедикт (*Regula Benedicti*), до началото на VIII в. те нямат

задължителен характер в западноевропейската практика⁸⁶. Нещо повече, в много отношения каноническите манастири (*Canonici monaci*) остават много по-изолирани в сравнение с тези на светските ордени/обикновените клирици (*Clerics regularis*), които се посвещават повече на пастирски грижи и мило-сърдие. Съществуващото разделение, установено между **монаси – каноници** и **клирици**, се запазва до началото на IX в., когато реформите на Каролингите оказват съществено влияние и върху тяхната институционална консолидация.

Провелият се реформаторски Събор в Аахен през 816–817 г. наред с въпросите за имунитетните права, засягайки темата за положението и статута на духовниците, успява да наложи две важни решения.

Първото, отнасящо се до премахване на съществуващото разделение, постановява консолидацията на монашеските общности, които служат на Бог, независимо от това дали са каноници или клирици да се възприемат единствено като *monasterium canonicorum*.

Второто решение, което е по-съществено по отношение на институционализиране на грижата за болните и бедните, е свързано със задължителното налагане (прилагане) на **бенедектинските правила, които стават общовалидни за всички манастири** в рамките на Франкската империя (*Capitularia regum Francorum*) (Prinz, F., 1965: 305; Crislip, A., 2005: 78–79).

След тяхното регламентиране, чрез което се урежда положението на монашеството и цялостната дейност на манастирите, условно се поставя началото на прилаганата от тях институционална грижа за бедните и нуждаещите се, придържайки се към изначалните християнски принципи за милосърдие и състрадание към ближния.

Следвайки бенедектинския модел за институционална грижа, манастирите постепенно се оформят като социално-здравни структури, където могат да бъдат разграничени отделните социални системи. Съчетавайки елементи и влияние от източномонашеската традиция с форми на социално-здравни грижи от съществуващите в западноевропейското средновековие структури (*diaconia*, *xenodochia* и *hospitalia*), в тях могат да бъдат разграничени следните по-важни институционални отделения:

- приют за бедни и поклонници (*xenodochium*, *Hospitale pauperum et perigrinorum*);
- болнично отделение/стая (*infirmarium*);
- сграда за представителни гости (*hospiciis officialium ubi esse debeant, domus hospitum*).

⁸⁶ По настояване на епископа на Майнц Бонифаций от Фулда (672–754) на един от реформаторските Събори през 743 г. *Regula Benedicti* се приемат като задължителни за всички манастири (в цялото Франкско кралство), но очевидно тази препоръка не се изпълнява до началото на IX в., когато тя получава и официална регламентация от светската власт (Prinz, F., 1965: 290).

За разлика от византийските манастири, които се придържат към „източно правило“⁸⁷, допускащо полагане на определени грижи за болните (*infirmaria*) и нуждаещите се (*pauperum et peregrinorum*), след реформите от края на VIII и първата четвърт на IX в. в Западна Европа манастирите значително разширяват своята социална дейност. Съществен импулс в тази насока дават реформаторските действия на св. Хродеганг/Chrodegang (712–766), който пише специално правило за тях – *Regula Canonicorum*, станало в последствие известно като „Правилото на Хродеганг“⁸⁸.

Адаптирайки правилата на св. Бенедикт (*Regula Benedicti*) и св. Августин (*De opere monachorum*)⁸⁹, в него се дават насоки за насърчаване на взаимната отговорност на монасите към нуждаещите се, обслужвайки не само техните духовни нужди, но и тяхното социално подпомагане – особено по отношение на гостоприемството и грижите за болни (Jerome, B., 2005). Значително широкото му разпространение в рамките на Франкската империя дава съществено отражение върху институционалната грижа от манастирите, поради което то се явява съществена част от *Institutio canonicorum Aquisgranensis*⁹⁰ на проведен събор в Аахен (816–819).

С оглед на това се възприемат (запазват) принципите миряните и светските лица да не останат в манастира безпричинно повече от няколко дни освен ако това не се налага по необходимост (болест) или лицето не поиска да стане монах. Въпреки това капитуларият за монашеското гостоприемство, постановен от Лудвиг I Благочестиви (813–840) под импулса на бенедектинския модел за институционална грижа, налага манастирите задължително да

⁸⁷ „Източно правило“ се развива под влиянието на раннохристиянските манастирски кинувии (общности) от анахорети, следващи отшелнически начин на живот при съблюдаването на ограничено общение между монасите и непознати и странници освен само чрез посредничеството на игумена. Това правило в последствие се налага под формата на забранителни разпоредби за комуникация със светски лица в Западна Европа и е по известно като „Правилото на Аврелий“ (523–551), епископ на град Арл, (*Codex regularum*). *Regula Sancti Aureliani* регламентиращо, че: „никой мирянин, благородник или обикновен човек няма (право) възможност да влиза в базилика или манастир“ (*Codex regularum*: 193).

⁸⁸ То става общовалидно за всички манастири на територии на Франкската империя и Аквитания почти до края на XII в., когато *Правилата на св. Августин* се налагат като общовалидни за цялото западното монашество.

⁸⁹ *Regula Sancti Chrodegangi*. (Глава V) Грижата за обществените блага и лечението на болните: (Правило 8) Грижите за болните, независимо дали са в оздравяване или други, страдащи от някакво неразположение, макар и без треска, се възлагат на брат; (Правило 10) дрехите и обувките да се раздават, когато това се изисква от нуждаещите се от тях.

⁹⁰ *Institutio canonicorum Aquisgranensis* (Инструкцията на каноните на Аахен) или *Regula Canonicorum* представлява текст, разпространен през 816 г. на църковен Събор в Аахен (Aachen, Aix-la-Chapelle) от император Луи Благочестиви (778–840), който се стреми да определи позицията на канониците (*canonicus*) монаси и да регламентира чрез канонични правила тяхното положение (задължения).

изграждат и определени места за гости, бедни и болни. Модел, по който каролинските манастири налагат новата система, се явяват общоприетите принципи, които княжеското абатство на „St. Gall“ (Санкт Гален, Швейцария) задава (Codex Sangallensis, 1092). Планът, който то прилага, предвижда изграждането на „неманастирска“ част, предназначена за домакините, обслужващи всички приходящи, както и отделения за бедни, болни и светски лица, които са гости на манастира (Mollat, M., 1984: 53; Чавдарова, А., 2012: 28–29).

Принципът, който се следва, е да не бъдат пренебрегнати нуждите на непознатите (*perigrinorum*), бедните и болните, но да се следват съществуващите правила на манастирските общности, в които да бъдат приети с голямо милосърдие от братята в т.нар. обособени места с готови легла, където двама от тях ще полагат определени грижи за техните нужди. Именно техните задължения и функции дава основание от дистанцията на времето те да бъдат квалифицирани като **протосоциални работници**.

Като пример за институционалното развитие на такава манастирска (социална) структура може да бъде посочено имперското абатство Нивел/Nivelles, основано в средата на VII в. (около 650 г.). Според биографията на неговата основателка св. Гертруда/Geretrude (628–659) (*Vita Sanctae Geretrudis*) през 877 г. то представлявало място за оказване на медицинска помощ, но също така посрещало и приютявало бедни, нуждаещи се и гости на манастира (*hospitale pauperum*) (Chantinne, F., 2015). В грамота на императора на Свещената римска империя Карл II Плешиви/Charles le Chauve (823–877) от същия период манастирът фигурира едновременно като *xenodochium* и *hospitale pauperum*. Специфичен елемент от институционалната структура тук се явява *xenodochium*-а, който не се възприема само в смисъла на болнично заведение, а като комплекс от сгради, използвани и като резиденция за важни лица (светски личности), което съществено ги разграничава от *hospitalia pauperum*, където са настанявани само бедни болни хора, както и отделни групи поклонници.

Въпреки съществуващото диференциране на предлаганите грижи постепенно под натиска на протичащите процеси, като институция след XIII в., то се налага основно и само като място, в което се полагат грижи за бедни, болни и нуждаещи се (*Domus hospitalis de Nivella* – през 1217 г., *pauperes hospitalis Sancti Sepucris* – 1223 г.), поради което може да се счита като тъждествено на *hospitale pauperum*, споменат през 877 г. (пак там).

Подобни паралели могат да бъдат открити и в други манастири от този период, сред които по-специфични институционални форми на грижи за нуждаещите се прилагат монасите от абатството Монт Сен Мишел (*Mont-Saint-Michel*). Възникнал през VIII в. (709), като важен поклоннически център, през X в. той организира паралелни форми на подпомагане не само за преминаващите пилигрими, но и за местното население, което показва неговата многофункционалност. Притежаващо значителни приходи от околните манас-

тирски земи и селища, то отделя **фиксирана част от десятъка** за службата, грижеща се само за подпомагане на бедните. Според сведенията монасите осигурявали ежедневно милосърдна дейност, раздавайки определени дажби на нуждаещите се (*pauperes*) от близките околности, без обаче те да бъдат допускани в границите на манастира (Gardeux, M., 2015).

За разлика от тях на територията на манастира се обособяват отделни архитектурни структури, функциониращи основно като приют за гости (нобилитет) бедни, поклонници и преминаващи пътници (*xenodochia, Hospitalia pauperum et perigrinorum u hospiciis officialium*). По своите размери и пространства⁹¹ в тях е могло да бъде настанявано голямо число хора, което показва, че тази манастирска структура е заемала преобладаващо място в ежедневието на монашеската общност през Каролингския период (пак там).

Първата сграда, наречена Аквилон „старият римски хотел“ (*anciennes hôtelleries romanes*), се намира на първото ниво на манастира, южно от основната вратата, и може да се отъждестви с функциите на манастирска *xenodochium/diaconiae (monasteriis diaconiae)*.

Втората постройка, значително по-малка и разположена на същото ниво, но периферно спрямо първата сграда, също се счита за помещение, предназначено за милосърдни грижи, но за висшите кръгове от аристокрацията и заможни поклонници (*hospiciis officialium, domus hospitum*).

Последната сграда, значително отделена от останалите две постройки и намираща се под тяхното ниво (класифицирана като избени помещения), била обособена като болнично отделение (*infirmarium*).

Въпреки че археолозите днес нямат единно мнение за наличието и разположението на функционално действащ пансион/приют (*hotel, hospitale*), неговите функции се потвърждават косвено от историческите сведения, в които се напомня на монасите, че те:

...трябва да приемат с религиозна радост, бедните, нуждаещите се и светските приятели и гости на манастира, като им предоставят особени грижи, храна и подслон, както повелява християнския им дълг.

Важен елемент, указващ задълбочаващите се процеси, свързани с неговото структурно устройство, е изричното условие всички, които идват в манастира, да бъдат настанявани в обителта разделени – мъже от жени, което показва усложняване на институционалните процеси на приемане не само според **социалния статус**, но и по **пола** на външните лица (пак там).

Показателен факт за протичащите тенденции, свързани с милосърдната дейност и доброто функциониране на институционалната грижа от манастира, може да бъде отчетен в края на XIII и началото на XIV в., когато абатството

⁹¹ Дълги около 35 m и широки 10 m с високи прозорци, благоприятстващи осветлението на стаята, те се възприемат като институционални структури, в които са настанявани гостите на манастира и преминаващите поклонници.

вече заема важно място в система за приемане и настаняване за поклонници, бедните и преминаващите пътници.

След X в. постепенно повечето манастири се превръщат в основен доминиращ фактор по отношение на грижите за поклонниците, бедните, болните и нуждаещите се. Така например, както свидетелстват християнските източници за абатството Сен Пиер (Abbey of Saint-Pierre de Jumièges), приемането на „чужденци“ се разглежда (възприема) не само като християнски дълг и задължение за помощ към най-бедните, но и основа на институционалната грижа, поставена в разбирането на монашеския живот. Що се отнася до прилаганите форми, абатството тук регламентира свещеникът, отговорен за бедните и нуждаещите се, всяка седмица да осигурява не по-малко от 22 бели и 100 черни хляба за раздаване на бедните, към които трябва да се добавят дарения от дрехи и обувки. Не на последно място, всяка година той трябвало да предлага до три модия вино (около 30 l) за облекчаване на страданията в колонията от прокажени, намираща се на територията на абатство. Сред най-важните изисквания, регламентирани в правилника на манастира, било предоставянето на ежедневна милостиня за онези, които влизат през вратата му, което превръща абатството във важен социален център за подпомагане на бедните и нуждаещите се, но също така и като място за настаняване и приемане на светски или църковни лица (пак там).

Съществен пример и модел, по който подобни манастири се разпространяват в териториите на днешна Западна Европа, дава и основаното през 910 г.⁹² бенедиктинско абатство в Клуни. Придържайки се към по-строгото спазване на *Regula Benedicti*, манастирът е признат за един от основните водачи на западното монашество.

В институционално отношение той достига съществен разцвет през XI в., когато според изворите тук има организирана приемна с повече от 70 легла за бедни, болни и нуждаещите се (*hospites*), 30 от които са специално обособени за жени (Aumard, S., C. Gaillard, S. Piotrowski, 2015). Така установените форми показват налагащите се тенденции на преход от гостоприемство към профилиране на грижите, които се доближават до съвременните разбирания за социално подпомагане.

Освен религиозната си дейност и задължения постепенно манастирите започват да развиват приоритетно болничните грижи за бедни (*hospitalia pauperum*), като тяхното милосърдие (*eleemosyna*, *ἐλεημοσύνη*, *misericordia*), се насочва и към различни по вид социални грижи, от които посетителят и/или пациентът може да се нуждае. Като важен елемент в тяхната социална

⁹² „Hôtelleries Saint-Hugues“, по-известен под името „Écuries Saint-Hugues“, се оформя като хоспис, където първоначално милостинята се изразявала в предоставяне на хляб, приготвен в абатството, споделяне на трапезата с бедните и нуждаещите се, които се предоставяли пред вратата на манастира (Aumard, S., C. Gaillard, S. Piotrowski, 2015).

дейност, които правилата предписват, е те да търсят/издирват болните и нуждаещите се в близост до манастира, като по този начин той се превръща в своеобразен център за облекчаване на техните страдания. Сред забележителните в това отношение манастири от този период могат да бъдат посочени Синайският манастир „Св. Екатерина“ (основан между 527 и 565 г.), бенедиктинските манастири в Корби (*Fürststift Corvey*) през 822 г. в Пикардия, Велтенбург (*Benediktinerabtei Weltenburg*) около 800 г. и Фулда (*Abbatia Fuldensis*), основан около 744 г. (M. Pawlowski).

Въпреки че през Ранното средновековие манастирската институционална грижа за бедните и нуждаещите се се развива значително по-бавно, тя показва определена структурна динамика и специфика в развитието на отделните конфесионални модели. Възникващи като религиозни общности от духовници анахорети/кенобити, постепенно те прерастват в религиозни ордени, които създават „базилическите“ манастири, разграничавайки канониците/*Canonici*, които поемат все по-голяма грижа за бедните и нуждаещите се, от монасите/*Monachi*, които живеят в общности, подредени според предписанията на Бенедиктинското правило. Влизащи в противоречие със съществуващите социални форми (*diaconiae, xenodochia, hospitalia*), сходствата в тяхната структура създава определени предпоставки те да се обединят под една обща институционална рамка. Така в края на VIII и началото на IX в. всички съществуващи форми на благотворителни структури и организации представлявали монашески образувания.

Налагаща се като доминираща форма за регулиране на обществените отношения, основно през втората половина на разглеждания период, тя се оказва най-значителната социална структура до средата на XII в. Нейният естествен упадък като институционална форма е породен от различни фактори, сред които тук могат да бъдат изтъкнати основно задълбочаващите се религиозни противоречия между отделните конфесионални общности, ограничените постъпления от дарения и започналите процеси, свързани със секуларизацията, както и конкуренцията на светските институционални структури и градските катедрални настоятелства.

Заклучение

На базата на направения исторически обзор, разглеждащ различните аспекти, свързани с прилаганите през Ранното средновековие институционални форми за социална закрила от страна на Църквата, могат бъдат изведени няколко съществени извода.

През дългия си еволюционен път на утвърждаване и развитие социалната регулация, която Църквата прилага по отношение на бедните и нуждаещите се, постепенно се изгражда и налага като цялостна система, преминавайки

от индивидуални форми на благотворителност и филантропия (човеколюбие) към регламентирана социална дейност.

След утвърждаване на християнството се създават реални предпоставки за по-същественото институционализиране и регламентиране на грижите от страна на Църквата, с които от съвременна гледна точка тя се превръща в основен носител и доставчик на социални грижи в средновековното общество за дълъг период от време.

Наред с изложените начини, като съществен елемент, който укрепва нейното изключително правно положение, тук могат да бъдат открити и догматическите концепции и разбиране за милосърдието и грижа за бедните, които под влиянието на християнската религия се развиват по специфичен начин в отделните религиозни деноминации. Така чрез институционализирането на грижата за бедните и нуждаещите се от страна на Църквата се създава своеобразна „универсална“ система за регламентирана социална защита, която се подчинява не само на догматически принципи, но и на обществените нужди и интереси.

Въпреки общите черти, които тя притежава в началния период, насоките, които източната и западната християнска традиция следват, водят до появата на характерни отлики и съществени елементи в институционалното развитие на църковната социална дейност. Това в последствие, както ще се окаже, съществено ще повлияе върху появата на нови по-съвременни форми и социално-здравни заведения и грижи, които познаваме и днес.

В обобщение, анализирайки от дистанцията на времето, може да се каже, че Църквата през Ранното средновековие, въпреки изключително правно положение и усилията, които полага, за да се справи със съществуващите социални рискове и проблеми, които бедността и нищетата поражда, те не се решават напълно. Въпреки това несъмнено историческата ролята на Църквата, като основен социален носител на грижи, остава безспорна.

Съкращения

Гал. – Послание на св. ап. Павел до галатяните

Екл. – Книга на Еклисиаста

Ис. – Книга на пророк Исая

Лук. – От Лука свето Евангелие

Мат. – От Матей свето Евангелие

Петр. – Съборно послание на св. ап. Петра

BHG – Bibliotheca hagiographica graeca

CC – Corpus christianorum

Conc. – Concilia

Ep. – Epistolae

LD – Liber Diurnus

LP – Liber Pontificalis

MGH – Monumenta Germaniae Historica

ИЗВОРИ

- Федер, У. (2008) Княжий изборник: За възпитание на канартикина. Т. 1–2, В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“. (Feder, U. (2008) Knyazhiy izbornik: Za vazpitanie na kanartikina. T. 1–2, V. Tarnovo, UI Sv. Sv. Kiril i Metodiy.).
- Böhmer J. (2007) *F. Regesta Imperii I: Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918* (987), vol. 2: *Die Regesten des Westfrankenreichs und Aquitaniens*, part 1: *Die Regesten Karls des Kahlen 840 (823)–877*, Lief. 1: 840 (823)–848. Bearb. von Irmgard Fees. Wien /Weimar /Köln.
- C. Plinius Caecilius Secundus*. Lib. Epistularum Libri Decem. – <https://www.thelatinlibrary.com/pliny.html> [прегледано на 18.04.2023].
- Capitulare monasticum* (817) Pertz, G. (1835) *MGH LL, 1*. – [https://www.dmgh.de/mgh_ll_1/index.htm#page/\(I\)/mode/1up](https://www.dmgh.de/mgh_ll_1/index.htm#page/(I)/mode/1up) [прегледано на 08.05.2023].
- Capitularia regum Francorum. Additamenta ad Pippini et Karoli M. Capitularia. I 803, III, MGH* – [https://www.dmgh.de/mgh_capit_1/index.htm#page/\(187\)/mode/1up](https://www.dmgh.de/mgh_capit_1/index.htm#page/(187)/mode/1up) [прегледано на 22.03.2023].
- Chrodegang. Regula Canonicorum*. S. CHRODEGANI Metensis Episcopi (742–766) *Regula Canonicorum* von Schmitz, W. (1889) *Hanover; Hahn'sche Press.* – <https://archive.org/details/regulacanonicoru00chro/page/n6/mode/2up> [прегледано на 26.03.2023].
- Chronicon paschale. Corpus Scriptorum Historiae Bizantinae*. Dindorf L. (1832) *Bonnae. Vol. I/II*.
- Codex regularum. Codex regularum, quas Sancti Patres monachis et virginibus sanctimonialibus servandas praescribere*. Holstenius L. (1663) *Parisiis, Ludovicus Billaine. auctum ed Benedictus, Sanctus Abbas Anianensis (VerfasserIn)*. – https://www.europeana.eu/bg/item/9200332/BibliographicResource_3000095352352 [прегледано на 12.04.2023].
- Codex Sangallensis 1092*. Scherrer, G. (1875) *Verzeichniss der Handschriften der Stiftsbibliothek von St. Gallen, Halle, s. 403–405.* – <https://www.e-codices.unifr.ch/en/list/one/csg/1092> [прегледано на 27.03.2023].
- Concilia antiqua galliae: cum epistolis pontificum, principum constitutionibus & aliis gallicanae rei ecclesiasticae monumentis*. Sirmondi, J., Cramoisy, S. (1629–1666) *Paris T. I. 314–751.* – <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57641x/f314> [прегледано на 02.05.2023].
- Concilia Galliae. (Corpus Christianorum, Series Latina 148A)*, (1963), s. 4–9.
- Concilium Eliberritanum*. Dale, W. (1882) *The Sinod of Elvira and Christian Life in The Fourth Century. Macmilan.* – http://www.earlychurchtexts.com/main/elvira/canons_of_elvira_02.shtml [прегледано на 11.04.2023].
- Corpus christianorum.* – <https://www.corpuschristianorum.org/ccsg> [прегледано на 15.04.2023].
- Corpus Iuris Civilis.* – <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/corpjurciv.htm> [прегледано на 20.04.2023].
- Corpus Iuris Civilis*, (Vol. 2) *Codex Iustinianus*. Krueger, P. (1967) Dublin.
- De institutis coenobiorum. Cassianus, Johannes*. Amerbach, J., (1485) *De institutis coenobiorum.* – *Collationes patrum XXIV*. Basel. – <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000027b.image> [прегледано на 12.04.2023].

- Didascalia Apostolorum*. The Didascalia Apostolorum in English. Dunlop, M. (1903) London, C. J. Clay. – https://archive.org/stream/didascaliaaposto00gibsuoft/didascaliaaposto00gibsuoft_djvu.txt [прегледано на 22.04.2023].
- Eusebius von Caesarea, *De vita Constantini*.
- Eusebius, *Hist. eccl.* 7.22.7-8 – <https://www.gutenberg.org/files/36539/36539-h/36539-h.htm> [прегледано на 25.04.2023].
- Grégoire le Grand, *Dialogues*. de Vogüé, A. (1980) *T. 3 (Livre IV)*, Traduction par Paul Antin. Paris.
- Gregorii episcopi Turonensis. *Liber Historiae Francorum* – <http://www.thelatinlibrary.com/gregorytours.html> [прегледано на 18.03.2020].
- Gregorii I Papae Registrum Epistolarum. Ludovicus M. (1899) *T. II, Libri VIII–XIV cum indicibus et praefatione Hartmann. (MGH Epp., T. II.)* Berlin.
- Gregory Nazianzen *Oration* – <https://www.newadvent.org/fathers/3102.htm> [прегледано на 18.03.2020].
- Hincmar (of Reims), *Capitula synodica (852–875)*. Migne, P., (1841–1864) *Patrologiae cursus completus. Seria Latina*, 125, Paris.
- Hincmarus, *Rhemensis archiepiscopus. Opera omnia*. Migne, P. (1645) *T. CXXV–CXXVI*, col. 648. Paris, Sirmond.
- Institutio canonicorum Aquisgranensis*. Werminghoff, A. (1906) *Institutio canonicorum Aquisgranensis. MGH Concilia 2, Part 1, Hanover; Impensis Bibliopolii Hahniani*, 307–421.
- Ionae Vitae Sanctorum Columbani, Vedastis, Iohannis*. Krusch, B. (1905) *MGH SS, Hannover/Leipzig*.
- Julian the Apostate. *Letter to Arsacius*. *Early Church Fathers – Additional Texts*. W. C. Wright (1923) *Julian the Apostate, Letters. Vol. 3, pp. 2–235*. – http://www.tertullian.org/fathers/julian_apostate_letters_1_trans.htm [прегледано на 20.03.2023].
- Letters of St. Jerome. (Letter 66) To Pammachius. # 12* – <https://www.newadvent.org/fathers/3001066.htm> [прегледано на 08.05.2023].
- Liber diurnus Romanorum pontificum*. Sickel, T. (1966) *Wien, Scientia Verlag*.
- Liber Pontificalis*. – <http://www.thelatinlibrary.com/liberpontificalis1.html>; <https://fontistoriche.org/liber-pontificalis/> [прегледано на 26.03.2023].
- Nicolai papae I. Responsa Nicolai I Papae ad consulta Bulgarorum*. – ЛИБИ Т. II, София, 1960, 121–122. (*Nicolai papae I. Responsa Nicolai I Papae ad consulta Bulgarorum*. – ЛИБИ Т. II, Sofia, 1960, 121–122.).
- Palladii. *Dialogus De Vita S. Joannis Chrysostomi*. Coleman-Norton, P. (1928) *Palladii Dialogus de vita S. Joannis Chrysostomi*. Cambridge.
- Paul (the Deacon). *Vitas sanctorum patrum Emeretensium*. Sánchez, M. (1992) *Vitas sanctorum patrum Emeretensium (Corpus Christianorum Series Latina T. 116)*.
- Procopius Caesariensis. *De aedificiis*. V, 7. – https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/5*.html. [прегледано на 09.05.2023].
- Regula canonicorum* – вж.: *Saint Chrodegang*.
- Regula Sancti Augustini*. Cloche. A. (1690) *Regula Sancti Augustini et Constitutiones Ordinis Praedicatorum*. Roma.

- Regula Sancti Chrodegangi*. Bertram, J. (2008) *The Chrodegang Rules. The Rules for the Common Life of the Secular Clergy from the Eighth and Ninth Centuries. Critical Texts with Translations and Commentary*. Taylor & Francis Ltd.
- Sancti Benedicti. Regula*. – <http://www.intratext.com/X/LAT0011.HTM> [прегледано на 08.05.2023].
- Tertullianus. Apologeticum*. – <https://www.newadvent.org/fathers/0301.htm> [прегледано на 25.03.2023].
- Theodulf of Orleans, Capitula ad presbyteros (Capitula ad presbyteros parochiae)*
- Theodulfus Epistola*. – https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost09/Theodulfus/the_carm.html [прегледано на 01.05.2023].
- Theophanis. Chronographia*. Carl de Boor (1883) *Historia ecclesiastica*. Lipsiae, B. G. Teubneri. – https://archive.org/details/bub_gb_TnRHAAAAYAAJ/page/n3/mode/2up [прегледано на 26.04.2023].
- Vita Columbani*. Krusch, B. (1905) *Ionae Vitae Sanctorum Columbani. MGH SRG, Hanover and Leipzig*, pp. 144–294.
- Vita Sanctae Geretrudis*. Krusch, B. (1888) *MGH, SSRM, II, Hanover*, pp. 447–474; Krusch, B. (1920) *MGH SSRM, VII*, pp. 791–797.
- Ποιμὴν τοῦ Ἑρμᾶ, Poimēn tou Herma, Shepherd of Hermas*. Taylor, C. (1903) *The Shepherd of Hermas*. London, E. & J.B. Young, pp. 1–197.
- Σουΐδας, Suidae Lexicon, Graece & Latine*. (1826) T. III, John Adams Library/Boston Public Library.
- Σύνοδος της Χαλκηδόνος, Concilium Chalcedonense (451)*. – <http://www.legionofmary-tidewater.com/faith/ECUM04.HTM> [прегледано на 14.04.2023].
- Ammianus Marcellinus, Res gestae*. – <http://www.thelatinlibrary.com/ammianus.html> [прегледано на 25.03.2023].

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Р. (2011) Късноантичното женско монашество в Рим и духовните му покровители на Апенините и в Източното Средиземноморие (между II и III Вселенски събор: 381 до 431). София, Ах-Ба-Ка. [Boyadzhiev, R. (2011) *Kasnoantichnoto zhensko monashество v Rim i duhovnite mu pokroviteli na Apeninite i v iztochnoto sredizemnomorie* (mezhdur II i III Vselenski sabor: 381 do 431). Sofia, Ah-Ba-Ka.]
- Бояджиев, Р. (2022) Изгубената Africa Sacra. Късноантичната християнска Северна Африка IV–VI в. София, Парадигма. [Boyadzhiev, R. (2022) *Izgubinata Africa Sacra. Kasnoantichnata hristiyanska Severna Afrika IV–VI v.*, Sofia, Paradigma.]
- Валивахина Д. (2016) Традиция филантропии и християнской благотворителности в Ранней Византии. (Дипломная работа) НИУ „БелГУ“. [Valivahina D. (2016) *Traditsiya filantropii i hristianskoy blagotvoritelnosti v Ranney Vizantii*. (Diplomnaya rabota) NIU „BelGU“.] – <https://nauchkor.ru/pubs/traditsiya-filantropii-i-hristianskoy-blagotvoritelnosti-v-ranney-vizantii-5a4032257966e104c6a3e89b> (прегледано на 08.05.2023).
- Димитров, Д. (2013) Византийските болници. – В: *Societas Classica*. Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока. Т. VI, бр. 1, В. Търново, 320–334. [Dimitrov, D. (2013) *Vizantiyskite bolnitsi*. – V: *Societas Classica*. Kulturi i religii

- na Balkanite, v Sredizemnomoriето i Iztoka. T. VI, br. 1, V. Tarnovo, 320–334.]. – <http://journals.uni-vt.bg/sc/bul/vol6/iss1/> [прегледано на 08.05.2023].
- Каравълчева, З. (2014) Странноприемниците във византийската манастирска култура. – *MEDIAEVALIA*, IV, 7, 24–34. [Karavalcheva, Z. (2014) Strannopriemnitsite vav vizantiyskata manastirska kultura. – *MEDIAEVALIA*, IV, 7, 24–34.] – <http://anamnesis.info/sites/default/files/7.pdf> [прегледано на 08.05.2023].
- Коев, Т., Г. Бакалов (1992) Въведение в християнството. София, Булвест 2000. [Koev, T., G. Bakalov (1992) Vavedenie v hristiyanstvoto. Sofia, Bulvest 2000.]
- Поснов, М. (1925) История на християнската църква. – *ГСУ БФ, Т. I, 1923/25, 143–162*. [Posnov, M. (1925) Istoria na hristiyanската tsarkva. – *GSU BF, T. I, 1923/25, 143–162*.]
- Поснов, М. (1927) Монашеството през IV–XI векове. – *ГСУ БФ, Т. IV, 1926/27, 63–104*. [Posnov, M. (1927) Monashestvoto prez IV–XI vekove“. – *GSU BF, T. IV, 1926/27, 63–104*.]
- Флоровски, Г. (2000) Източните отци. Т. 1. София, Симолини 94. [Florovski, G. (2000) Iztochnite ottsi. T. 1. Sofia, Simolini 94.].
- Христов, А. (2023) Христоматия по история на социалната работа. От античността до средата на XX век. София, УИ „Св. Климент Охридски“. [Hristov, A. (2023) Hristomatia po istoria na sotsialnata rabota. Ot antichnostta do sredata na XX vek. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Чавдарова, А. (2012) История на социалната работа. Габрово, Екс-Прес. (Chavdarova, A. (2012) Istoria na sotsialnata rabota. Gabrovo, Eks-Pres.)
- Янев, И. (2014) Пастирски грижи за деца и млади хора в риск в древната Църква. – *Богословска мисъл, 1–2, 2011, 41–53*. [Yanev, I. (2014) Pastirski grizhi za detsa i mladi hora v risk v drevnata Tsarkva. – *Bogoslovсka misal, 1–2, 2011, 41–53*.]
- Aumard, S., C. Gaillard, S. Piotrowski (2015) Les „Hôtelleries Saint-Hugues“ de l’abbaye de Cluny. – *Bulletin du centre d’études médiévales d’Auxerre. BUCEMA 8, 2015: Au seuil du cloître: la présence des laïcs (hôtelleries, bâtiments d’accueil, activités artisanales et de services) entre le Ve et le XIIe siècle*. – <https://doi.org/10.4000/cem.13655> [прегледано на 08.05.2023].
- Bennett, D. (2017) Medicine and Pharmacy in Byzantine Hospitals. A study of the extant formularies. New York, Routledge.
- Boshof, E. (1984) Armenfürsorge im Frühmittelalter: Xenodochium, matricula, hospitale pauperum. – *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. VSWG. Stuttgart, Steiner*, p. 153–174.
- Catholic Encyclopedia. – https://en.wikisource.org/wiki/Page:Catholic_Encyclopedia,_volume_7.djvu/542 [прегледано на 08.07.2023].
- Chantinne, F. (2015) Quelques questions sur la place des laïcs dans la clôture de l’abbaye de Nivelles (VIIe–XIe siècle). – *Bulletin du centre d’études médiévales d’Auxerre. BUCEMA 8, 2015: Au seuil du cloître: la présence des laïcs (hôtelleries, bâtiments d’accueil, activités artisanales et de services) entre le Ve et le XIIe siècle*. – <https://doi.org/10.4000/cem.13612> [прегледано на 08.05.2023].
- Cilliers, L., Retief, F. (2005) The evolution of hospitals from antiquity to the Renaissance. *Acta Theologica Supplementum 7*, 213–232. – <https://www.researchgate.net/>

- publication/272336179_The_evolution_of_hospitals_from_antiquity_to_the_Renaissance [прегледано на 08.05.2023].
- Collins, J. (2014) *Diakonia Studies*. New York, Oxford.
- Constantinou S. (2012) Male constructions of female identities. Authority and power in the bizantine greek lives of monastic foundresses. – *Female founders in Byzantium and beyond*. BÖHLAU VERLAG WIEN KÖLN p. 43–62. – <https://fedora.e-book.fwf.ac.at/fedora/get/o:438/bdef:Content/get> [прегледано на 08.05.2023].
- Crislip, A. (2005) *From Monastery to Hospital: Christian Monasticism and the Transformation of Health Care in Late Antiquity*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Cruz, P. (1995) Un xenodochium de época visigoda en Mérida. pp. 309–316. – <https://digital.csic.es/bitstream/10261/138090/1/Auguemer.pdf> [прегледано на 08.05.2023].
- Cullum, P. (1989) *Hospitals and chartable provision in mediaval Yorkshire (936–1547)*. University of York, Department of History.
- Destefanis E. (2015) Le monastère face aux laïques au haut Moyen Âge: lieux de culte secondaires et accueil aux limites de l'espace monastique dans le contexte italien. – *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre. BUCEMA 8, 2015: Au seuil du cloître: la présence des laïcs (hôtelleries, bâtiments d'accueil, activités artisanales et de services) entre le Ve et le XIIe siècle*. – <https://doi.org/10.4000/cem.13599> [прегледано на 08.05.2023].
- Destefanis, E. (2016) Accueil et hospitalité au haut Moyen Âge dans le Centre-Nord de l'Italie: *realia* et problèmes de lexique. – <https://hospitam.hypotheses.org/276> [прегледано на 08.05.2023].
- Dey, H. (2008) Diaconiae, Xenodochia, Hospitalia and Monasteries: “*Social Security*” and the Meaning of Monasticism in Early Medieval Rome. *Early Medieval Europe*, 16 (4), pp. 398–422. – https://www.academia.edu/4062471/Diaconiae_Xenodochia_Hospitalia_and_Monasteries_Social_Security_and_the_Meaning_of_Monasticism_in_Early_Medieval_Rome [прегледано на 08.05.2023].
- Dörnemann, M. (2003) *Krankheit und Heilung in der Theologie der frühen Kirchenväter*. Tübingen, Mohr Siebeck.
- Fedwick, P. (1979) *The Church and the Charisma of Leadership in Basil of Caesarea*. Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Gaillard, M. (2015) L'accueil des laïcs dans les monastères (V^e – IXe siècle), d'après les règles monastiques. – *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre BUCEMA 8, 2015: Au seuil du cloître: la présence des laïcs (hôtelleries, bâtiments d'accueil, activités artisanales et de services) entre le Ve et le XIIe siècle*. – <https://doi.org/10.4000/cem.13577> [прегледано на 08.05.2023].
- Gaillard, M. (2016) *Monasterium, cella, abbatia...* Enquête sur les différents termes désignant les communautés religieuses au haut Moyen Âge (V^e - milieu IXe siècle) et leur signification. – *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre. BUCEMA 10, 2016: L'origine des sites monastiques: confrontation entre la terminologie des sources textuelles et les données archéologiques*. – <https://doi.org/10.4000/cem.14474> [прегледано на 08.05.2023].
- Gardeux, M. (2015) Espace d'assistance, espace de pouvoir: les dispositifs d'accueil et d'hébergements dans quelques monastères bénédictins en Normandie aux XIIe et XIIIe siècles. – *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre BUCEMA 8, 2015: Au seuil*

- du cloître: la présence des laïcs (hôtelleries, bâtiments d'accueil, activités artisanales et de services) entre le Ve et le XIIe siècle.* – <https://doi.org/10.4000/cem.13639> (прегледано на 08.05.2023).
- Garcia B. (2003) Hospitales en Mérida. – *Revista de estudios extremeños*, Vol. 59, N° 1, pp. 427–445.
- Georgi, D. (1986) The Opponents of Paul in Second Corinthians: A Study on Religious Propaganda in Late Antiquity. Philadelphia, Fortress.
- Heyne, T. (2017) Reconstructing the world's first hospital: *The Basiliad*. – *Hektoen International Journal*. – <https://hekint.org/2017/02/24/reconstructing-the-worlds-first-hospital-the-basiliad/#> [прегледано на 08.05.2023].
- Holman, S. (2010) Patristic Christian Views on Poverty and Hunger. – <https://www.elca.org/JLE/articles/290>.
- Jerome, B. (2005) The Chrodegang Rules: The Rules for the Common Life of the Secular Clergy from the Eighth and Ninth Centuries. Critical Texts with Translations and Commentary. Church, Faith and Culture in the Medieval West. Aldershot and Burlington, VT. Ashgate.
- Jones, C., M. Sonenscher (1983) The Social Functions of the Hospital in Eighteenth-Century France: The Case of the Hôtel-Dieu of Nîmes. – *French Historical Studies*, Vol. 13, No. 2, pp. 172–214.
- Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs (2018) Deacons and Diakonia in Early Christianity. The First Two Centuries. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 479.
- Latvus, K. (2017) Diaconia as Care for the Poor? Critical Perspectives on the Development of Caritative Diaconia. Grano Oy, Kuopio.
- Lawrence, C. (2015) Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages. Taylor & Francis.
- Lefevre, J. (2011) Histoire de l'hôtellerie: une approche économique. Editions Publibook.
- Mackay, D. (1923) Les hôpitaux et la charité à Paris au XIIIe siècle. Paris, E. Champion. – <https://archive.org/details/leshpitauxetla00mack/page/12/mode/2up> [прегледано на 08.05.2023].
- Madigan, K., C. Osiek (2005) Ordained women in the early church. A documentary history. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Martín, F. (2019) Espacios públicos y espacios de uso común en los primeros monasterios hispanos (siglos V–X) p. 165–186. Œuvrer pour le salut. Moines, chanoines et frères dans la péninsule Ibérique au Moyen Âge, Madrid, Casa de Velázquez.
- Mathisen, R. (2013) The Council of Turin (398/399) and the Reorganization of Gaul ca. 395/406. – *Journal of Late Antiquity*, Volume 6, Number 2, Johns Hopkins University Press.
- Mc Kee, A. (1989) Diakonia in the Classical Reformed Tradition and Today. Grand Rapids, Eerdmans.
- Miller, T. (1997) The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.
- Miller, T. (2003) The Orphans of Byzantium. Child Welfare in the Christian Empire. The Catholic University of America Press.

- Miller, T. (2011) Basil's House of Healing. – *Christian History Magazine. Healthcare and Hospitals, Issue 101*.
- Mollat M. (1984) Die Armen im Mittelalter. München.
- Prinz, F. (1965) Frühes Mönchtum im Frankenreich. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung, Oldenbourg, München.
- Risse, G. (1999) Mending Bodies, Saving Souls. A History of Hospitals. Oxford University Press.
- Schönfeld, W. (1922) Die Xenodochien in Italien und Frankreich im frühen Mittelalter. – *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 12, 1, 1–54.
- Spagnolo, A., D. Sacchin, (2002) Profilo storico dell'assistenza sanitaria. – *Bioetica: manuale per i diplomati universitari della sanità*, 33–43.
- Szabo, T. (1983) Xenodochia, Hospitaler und Herbergen – kirchliche und kommerzielle Gastung im mittelalterlichen Italien (7.bis 14. Jahrhundert)“. – *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*. Munich, 61–92.
- Walsh, J. (1913) Catholic Encyclopedia. Hospitals. Vol. 7. – [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Hospitals](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Hospitals) (прегледано на 08.05.2023).
- Wilmanns, J. (2003) Die ersten Krankenhäuser der Welt. Sanitätsdienst des Römischen Reiches schuf erstmals professionelle medizinische Versorgung. – *Deutsches Ärzteblatt* 100 (40), pp. 2592–2597.
- Windemuth, M. (1995) Das Hospital als Träger der Armenfürsorge im Mittelalter. Stuttgart.